

SLAG OM DE SCHELDE

Lesbrief voor lager en middelbaar onderwijs

De foto op het voorblad is gemaakt door de heer Albert Joosen. In het kader van 70 jaar Bevrijding verbindt de fotograaf Albert Joosen heden en verleden.

Wil je weten welke technieken dat de heer Joosen hiervoor gebruikt neem gerust contact met hem op via albert.joosen@home.nl De heer Joosen kan je er alles over vertellen. Wie weet kan hij wel een workshop organiseren voor je klas

Er komt een foto tentoonstelling ' 70 jaar Bevrijding heden en verleden' in Bergen op Zoom.

Voorwoord

Hallo jongens en meisjes,

Als je naar het nieuws op de tv kijkt, achter je pc zit of in de krant kijkt, zie je elke dag beelden over oorlog en geweld. In de afgelopen maanden was er veel nieuws over de gevechten in de Oekraïne, over het geweld door IS, over de voortslepende strijd in Syrië. Al die gruwelijke gebeurtenissen spelen zich ver van ons vandaan af, terwijl wij in een land leven waar het voor ons gelukkig ondenkbaar is dat we in angst moeten leven.

Maar ruim 75 jaar geleden begon bij ons ook de oorlog en waren de mensen in Nederland bang voor hun toekomst, leefden mensen met angst, en waren er ook erge gruweldaden. Gelukkig hebben toen heel veel landen er voor gezorgd dat we in 1945 weer vrij konden zijn, dat we weer vrij op straat konden lopen, niet bang hoefden te zijn, geen honger hoefden te lijden. Voor de bevrijding van Westelijk Noord Brabant, voor al die plaatsen die liggen tussen Dinteloord en Putte, is de Slag om de Schelde heel belangrijk geweest. Dankzij deze slag, waaraan vooral de Canadese soldaten, maar ook soldaten uit het Verenigd Koninkrijk, Polen, België, Nederland en Noorwegen, een heel belangrijke bijdrage hebben geleverd, konden wij al in oktober en november 1944 worden bevrijd, terwijl Noord Nederland nog tot 5 mei 1945 moest wachten.

Wij zijn die soldaten nog steeds heel dankbaar en willen hun blijven bedanken voor alles wat ze voor ons hebben gedaan. Velen van hen zijn gesneuveld en liggen begraven op de Canadese begraafplaats en Britse begraafplaats in Bergen op Zoom.

Jullie krijgen nu een lesbrief waarin je heel veel kunt lezen over die Slag om de Schelde. Van oktober 2014 tot mei 2015 zijn jullie actief met deze lesbrief aan de slag gegaan. Na deze periode blijft de lesbrief natuurlijk ook te gebruiken. Ik hoop dat jullie van deze lesbrief heel veel leren. Leren dat oorlog zo verkeerd is, en dat vrijheid enorm belangrijk is. Om die vrijheid te behouden moeten we daarom allemaal ons best voor doen. Zorg er voor dat je heel veel leert van deze lesbrief en dat leven in vrijheid het mooiste is wat er bestaat!

Vriendelijke groet,

Frans de Vos
Voorzitter Stichting Bevrijding Brabantse Wal.
Woensdrecht - Bergen op Zoom - Steenberghe

Bijna alles uit deze lesbrieven mag gebruikt worden
(uiteraard met bronvermelding) zonder toestemming van de
auteur zolang je de

Slag om de Schelde herdenkt en de Bevrijding viert

Deze lesbrieven zijn gemaakt naar een idee van het burgercomité 70 jaar Bevrijding Bergen op Zoom e.o. en Caroline Raaijmakers-Teuns en heeft tot doel het blijven herdenken van de Slag om de Schelde en het viertien van de Bevrijding.

Bij de samenstelling is uiterste zorgvuldigheid betracht. Het burgercomité 70 jaar Bevrijding Bergen op Zoom e.o. kan echter geen verantwoordelijkheid dragen voor eventuele onjuistheden. Het burgercomité 70 jaar Bevrijding is m.i.v. 27 oktober 2017 opgeheven. Op dezelfde datum is de Stichting Bevrijding Brabantse Wal (Woensdrecht, Bergen op Zoom, Steenbergen) opgericht.
www.stichtingbbw.nl / info@stichtingbbw.nl

Lesbrieven Slag om de Schelde
1e versie oktober 2014
2e versie december 2016
3e versie augustus 2017

Bij onduidelijkheden kunt u altijd contact opnemen met Caroline Raaijmakers-Teuns
(secretaris@stichtingbbw.nl)

De Slag om de Schelde

Lesbrief voor het basisonderwijs groepen 6, 7 en 8
Lesbrief voor het middelbaar onderwijs

Deze lesbrief gaat over de Slag om de Schelde.

Inhoud

1. De Slag om de Schelde
2. Herdenken
3. Getuigenissen
4. Adoptie

De Slag om de Schelde vertelt het verhaal van een van de grootste operaties tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De verdieping van deze operatie, voor de leerkrachten, is opgetekend door Paul Versijp met dank aan Piet Hoedelmans, het Bevrijdingsmuseum Zeeland en de Waterschans, het tijdschrift van de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom. Is tevens handleiding docenten.

Herdenken, waarom en hoe herdenken wij, uitgevoerd door middel van verschillende opdrachten voor scholen op de gehele Brabantse Wal

In getuigenissen zijn veteranen aan het woord en kan er een educatief programma gedraaid worden

Adoptie gaat over het 'adopter' van een graf van een oorlogsslachtoffer en het verhaal erachter.

1. De Slag om de Schelde

De **Slag om de Schelde** was een militaire operatie in het noorden van België en het zuidwesten van Nederland gedurende de Tweede Wereldoorlog. De geallieerden wilden de Scheldemonding vrij maken van strijdkrachten van nazi/Duitsland zodat Antwerpen de belangrijke geallieerde aanvoerhaven zou worden voor de geallieerde legers. De stad Antwerpen was al bevrijd voor Operatie Market Garden maar het gebied van de Scheldemonding tot de stad nog niet. De bevrijding van de Scheldemonding werd opgedragen aan het Canadese 1^e Leger, en zou vitaal zijn voor de geplande doorbraak door de Siegfriedlinie, aangezien de geallieerde bevoorradingslijnen nog steeds terugliepen tot aan de landingsstranden in Normandië.

Na vijf weken met enkele van de moeilijkste gevechten uit de gehele oorlog, waaronder een aantal amfibische landingen en aanvallen over open terrein, was de slag gewonnen door de Canadezen, Polen en Britten van het Canadese 1^e Leger.

Drie weken later werd de haven van Antwerpen geopend voor de geallieerde scheepvaart. Hoewel deze slag niet erg bekend is, was hij essentieel om de geallieerde legers van voorraden te voorzien waarmee de operatie op het front in West-Europa kon worden voortgezet.

Feiten

Datum:	2 oktober 1944 – 8 november 1944
Locatie:	Noord België en Zuid West Nederland (Brabantse Wal)
Resultaat:	Geallieerde overwinning
Strijdende partijen:	(onder Canadees bevel) België, Canada, Nederland, Noorwegen, Polen en het Verenigd Koninkrijk o.l.v. de commandanten Guy Simond en Harry Crerar tegen Duitsland onder leiding van de commandant Gustav-Adolf von Zangen
Troepensterkte:	60.000 troepen tegen 90.000 troepen
Verliezen:	In totaal 12.873 doden, gewonden en vermisten (waarvan 6.367 Canadese) tegen ongeveer 11.000 doden, gewonden en vermisten + 41.043 krijgsgevangen

De Slag om de Schelde; een van de grootste operaties tijdens de Tweede Wereldoorlog. Canadese, Britse, en Poolse troepen hebben de opdracht de Westerschelde, de toegangsweg naar Antwerpen, te veroveren op de Duitsers. De Antwerpse havens zijn voor de geallieerden van heel groot belang voor de toevoer van troepen en materiaal. Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Beveland, Walcheren en de Brabantse Wal vormen in het najaar van 1944 het toneel van een ongekennde strijd.

De slag om de Schelde

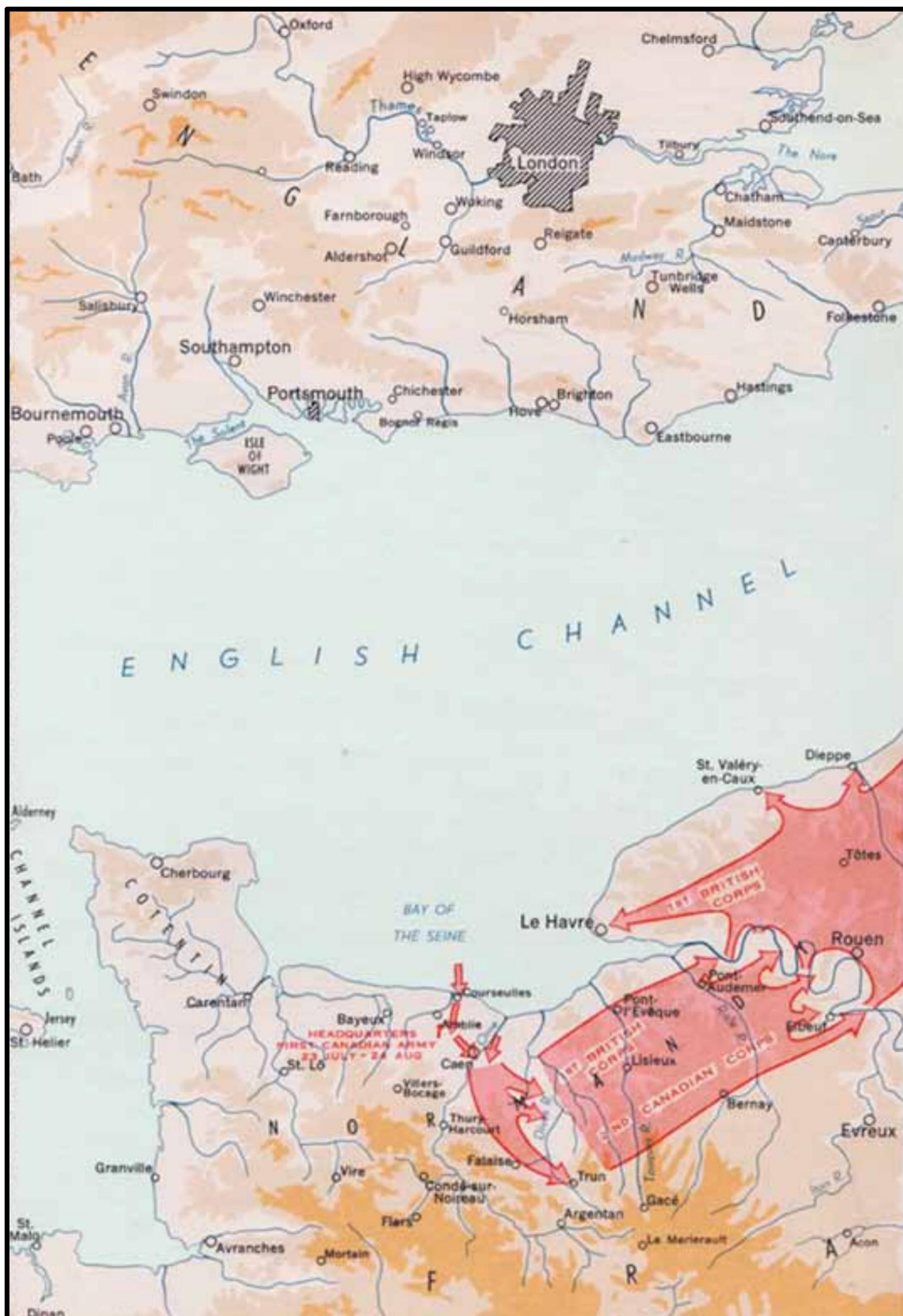
Dit jaar wordt er in onze streek aandacht geschonken aan 70 jaar bevrijding, gecombineerd met de 70ste herdenking van de *Slag om de Schelde*. Het activiteitenprogramma voor 70 jaar bevrijding is ontwikkeld in nauwe samenwerking tussen de Brabantse Wal gemeenten (Bergen op Zoom, Steenbergen en Woensdrecht), de Provincie Zeeland, instellingen en particulieren op de Brabantse Wal en in Zeeland en Canadese partners. Een van de doelstellingen van het programma is de *Slag om de Schelde* grotere bekendheid te geven, want we moeten vaststellen dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking nog nooit van deze slag heeft gehoord. Dat geldt ook voor veel mensen in onze eigen regio. Op zich is dat merkwaardig, omdat het de grootste en meest langdurige slag is geweest die tijdens de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse bodem heeft plaatsgevonden. Ook het strijdgebied was enorm. Het strekte zich uit van de Noordzee tot voorbij Breda en van Brugge tot aan de Oosterschelde. De slag duurde alles bij elkaar 85 dagen en er waren bij beide strijdende partijen tienduizenden soldaten betrokken. Daarnaast kostte deze slag veel militairen en burgers het leven en was de materiële schade enorm. Om recht te doen aan de omvang maar vooral ook het belang van de *Slag om de Schelde* binnen het hele oorlogstheater van de Tweede Wereldoorlog in Noord-West Europa, wordt het tijd het verhaal achter deze slag te delen.

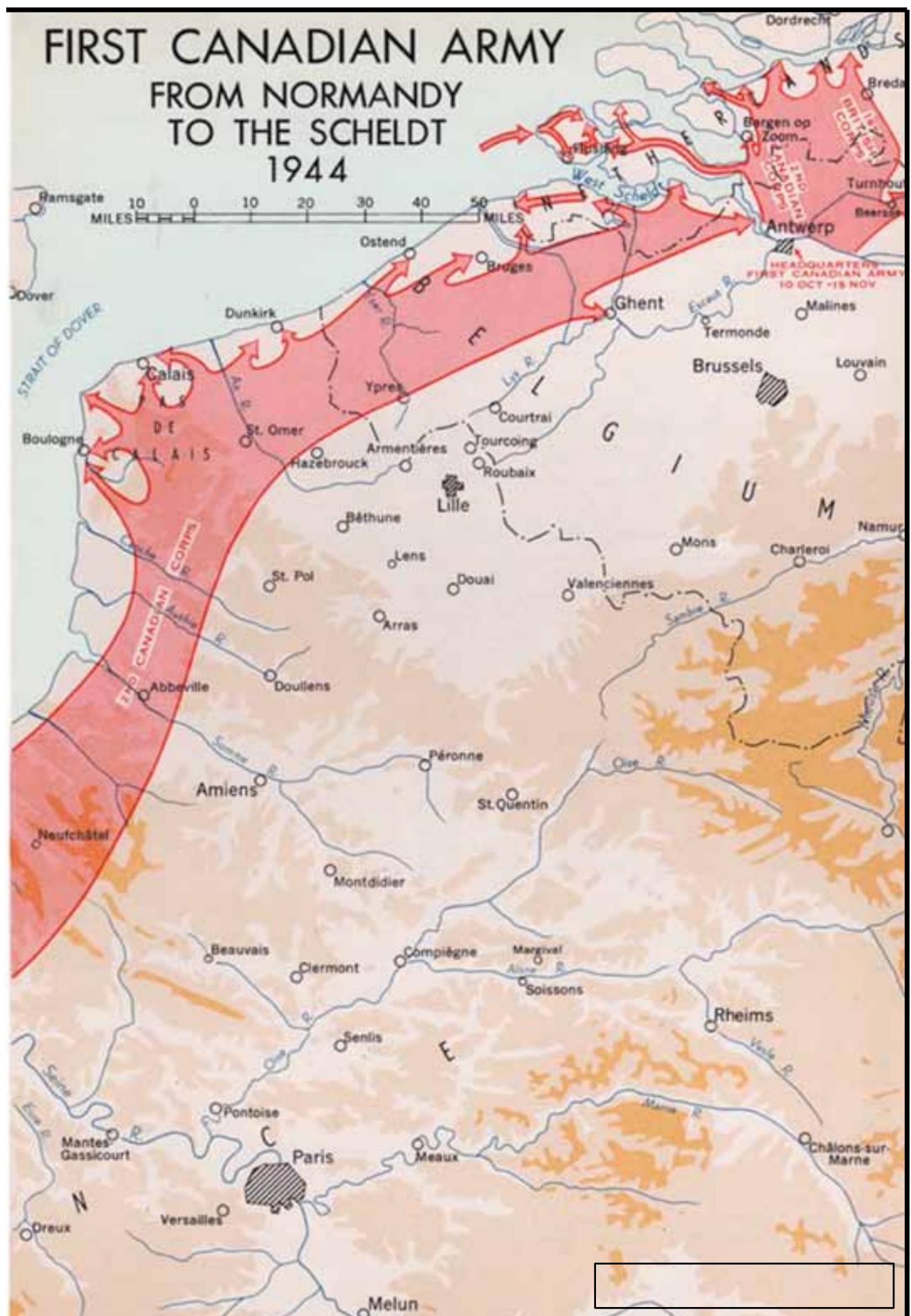
De Slag om de Schelde bestond uit verschillende operaties. Deze operaties zullen in dit artikel worden belicht. Ook de aanloop en de gevolgen van de keuzes die bevelhebbers maakten komen aan bod. Maar we beginnen in het westen van Frankrijk.

De uitbraak uit Normandië

Na de landingen in Normandië op 6 juni 1944 wilden de geallieerden zo snel mogelijk richting Berlijn, maar dat ging niet bepaald eenvoudig. De landingen op de stranden tijdens D-day

waren - boven verwachting - succesvol verlopen. De problemen ontstonden toen de geallieerden wilden oprukken. Het landschap van Normandië, dat vooral bestond uit kleine akkers, omzoomd met dichte heggen en doorsneden met smalle holle wegen, bemoeilijkte de opmars door dit gebied. Ook de verovering van de Franse steden Caen en Falaise, strategisch gelegen in het noordwesten van Normandië, verliep niet zonder slag of stoot. Na een uiterst moeizame strijd wisten de geallieerde legers begin augustus 1944 uit te breken. Het platteland van Noord-Frankrijk lag open en Amerikaanse troepen rukten op richting Parijs. Op 25 augustus 1944 trokken de Franse troepen van brigadegeneraal Philippe LeClerc, die deel uitmaakten van het 1^e Amerikaanse Leger, als bevrijders Parijs binnen. De Britten en Canadezen rukten op naar het noorden. Het 1^e Canadese leger trok op langs de Kanaalkust en kreeg de opdracht de Franse havensteden langs het Kanaal te veroveren, in de hoop er gebruik van te kunnen maken. Het 2^e Britse leger rukte oostelijk van de Canadezen op, richting Vlaanderen. De opmars verliep dermate snel dat zich terugtrekkende Duitse troepen regelmatig werden ingehaald en voorbij gereden. Begin september 1944 overschreed het Britse leger de grens met België en ontmoette nog steeds geen tegenstand van betekenis. Op de avond van 3 september bereikten ze Brussel en een dag later Antwerpen. De Britse staf was er van overtuigd dat de Duitsers zo goed als verslagen waren. Veldmaarschalk Bernard Montgomery, bevelhebber van de 21^e Legergroep - waarvan beide voornoemde legers deel uitmaakten -, liet de Britten op die 4^e september 1944 halt houden juist voor de Nederlandse grens. In Nederland was het nieuws van de snelle opmars van de geallieerden doorsijpeld en de geruchten werden versterkt door Duitse eenheden die op de vlucht sloegen. Deze dag staat bekend als *Dolle Dinsdag*. De geschiedenis heeft ons geleerd dat de vreugde onder de Nederlandse bevolking van korte duur was. Toen de geallieerden niet doorstootten, wisten de Duitsers zich te herstellen. De gevolgen

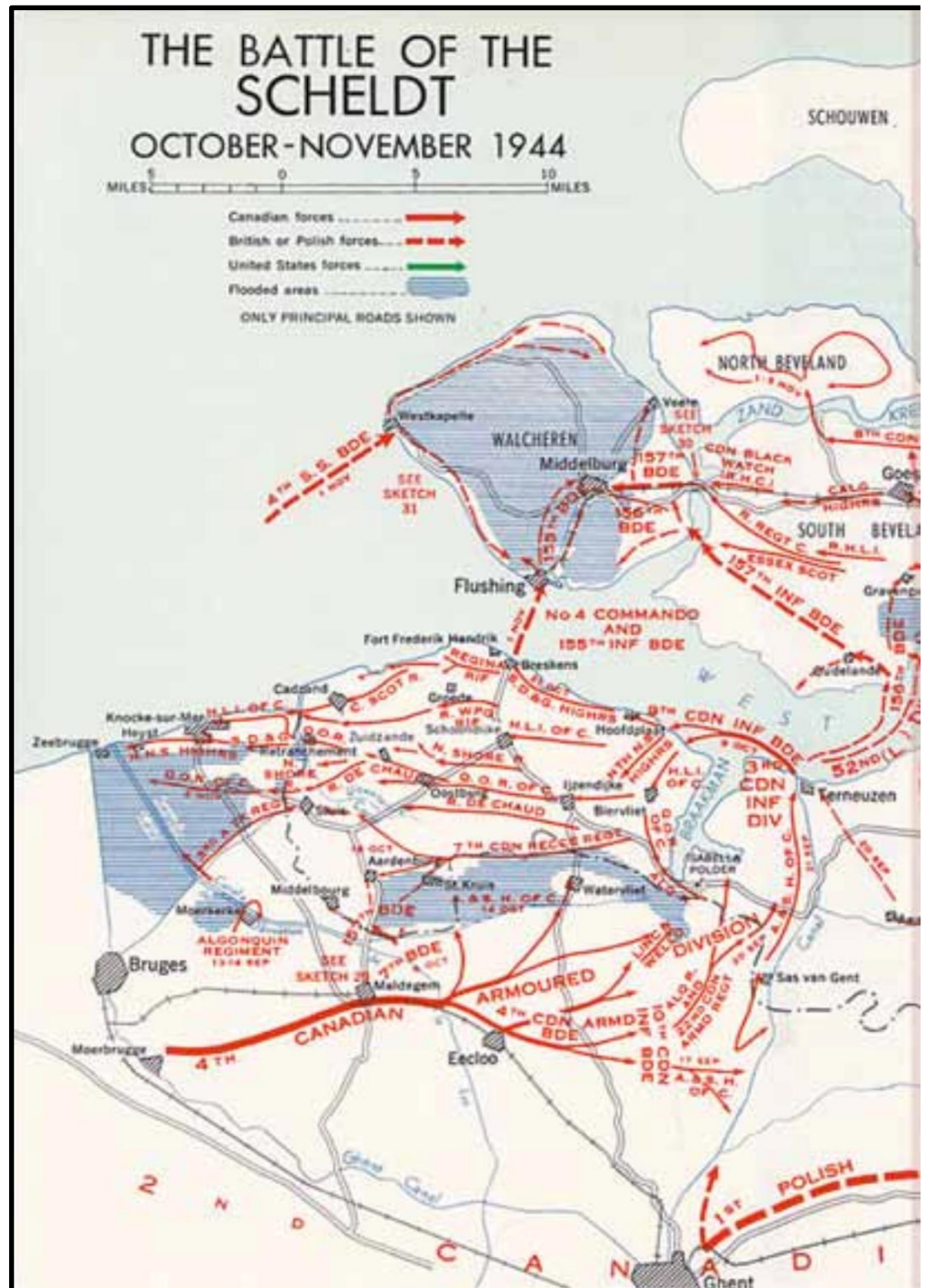
Kaart 1: Overzichtskaart Slag om de Schelde.
(bron wordt aangeleverd door auteur)

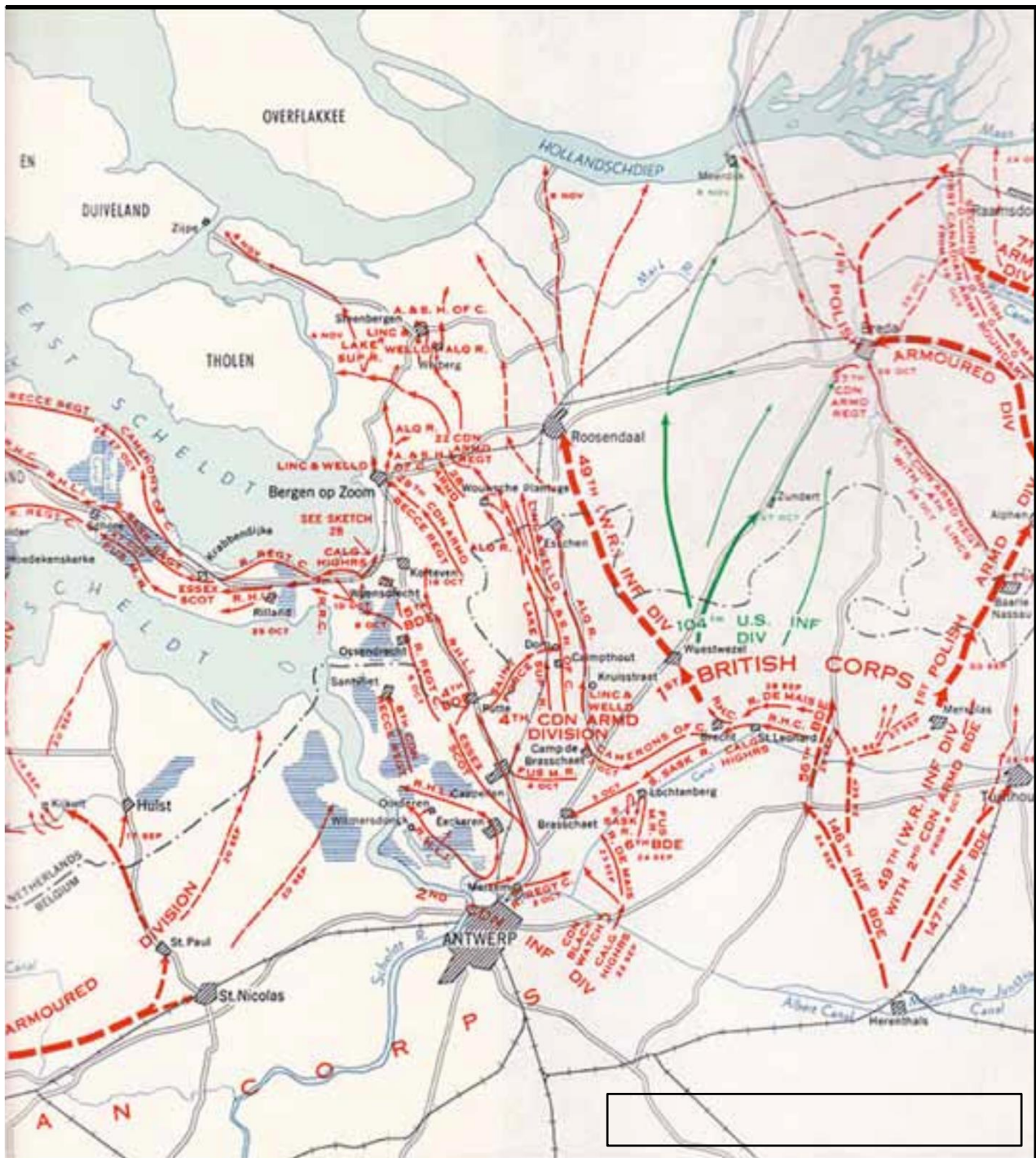
hiervan reikten ver. De oorlog duurde voort en in Nederland boven de rivieren kreeg men een verschrikkelijke hongervinter te verduren.

Antwerpen

De Britten hadden de belangrijke havenstad Antwerpen al op 4 september 1944 bevrijd. Vooral dankzij het uitstekend georganiseerde verzet in Antwerpen waren de havenfaciliteiten ongeschonden in handen gevallen van de geallieerden. Dat was anders met de havens aan de kanaalkust. De Canadezen hadden de resterende Duitse garnizoenen nog niet uit deze steden verdreven, maar de Duitsers zouden in geval van overgave de havenfaciliteiten grondig vernielen. Daardoor zouden die faciliteiten niet kunnen worden gebruikt voor de broodnodige bevoorrading van de geallieerde troepen. Ten opzichte van de kanaalhavens was, met zijn gemiddelde dagcapaciteit van 40.000 ton, de overslagcapaciteit van de Antwerpse haven bovendien van een totaal andere orde. Toentertijd was Antwerpen de grootste haven van Europa, die beschikte over de modernste havenfaciliteiten, veel en goed geschoold havenpersoneel en uitstekende verbindingen per spoor en over het water met het achterland. Het kunnen gebruiken van de Antwerpse haven zou de geallieerden een doorslaggevend voordeel geven.

De aanvoerlijnen vanaf Normandië, via kunstmatig aangelegde havens - de zogenaamde *Mulberries*, waarvan er een al kort na de aanleg werd vernield door een storm - waren veel te

Kaart 2: Opmars Eerste Canadese Leger 6 juni-15 november 1944. (bron wordt aangeleverd door auteur)

lang. Met het nodige kunst- en vliegwerk werd een vervoerssysteem opgezet van Normandië naar het front. Vierentwintig uur per dag, zeven dagen per week werden goederen, benodigd om het front in beweging te houden, via een

eenrichtingslus aangevoerd. Maar welke maatregelen de logistieke specialisten ook troffen, de aanvoercapaciteit was met 5.000 ton per dag absoluut onvoldoende. De schaarste aan goederen bij de fronteenheden deed zich hoe

langer hoe meer voelen en daardoor stokte ook de snelle opmars. Op 12 september kwam de frontlijn tot stilstand langs de oost-west lopende waterwegen in Noord-België. Het gebruik van een haven met voldoende overslagcapaciteit, in dit geval Antwerpen, was de enige oplossing. Antwerpen was bevrijd en de havenfaciliteiten waren onbeschadigd, maar de achilleshiel van de Antwerpse haven bleek de geallieerden op te breken: de Westerschelde, die vanaf open zee toegang geeft tot Antwerpen. Na de verloren slag om Normandië, waarin de Duitsers enorme verliezen hadden geleden en twee van hun legers waren verslagen, vluchtten de restanten ervan eind augustus/ begin september sneller terug in de richting van hun veilige *Siegfriedlinie* dan de geallieerden konden oprukken. Dit droeg bij aan het beeld van een nagenoeg verslagen Duitse krijgsmacht. Zoals gezegd raakten de betrokken geallieerde legers in de achtervolging uitgeput en het materieel was dringend aan onderhoud toe. De Britse leiding gaf na de inname van Antwerpen opdracht drie dagen halt te houden om de manschappen op adem te laten komen en het materieel het dringend noodzakelijke onderhoud te geven. Achteraf beschouwd hadden de Britten nog zo'n twintig kilometer kunnen doorrijden naar Woensdrecht, waar de toegang tot Zuid-Beveland ligt. Gezien het gebrek aan Duitse tegenstand was dit doel zeker haalbaar geweest. Later in dit verhaal wordt duidelijk wat de gevolgen waren door niet te kiezen voor deze aanpak. Tot overmaat van ramp verlegde Montgomery de aandacht in een andere richting. Hoewel de opperbevelhebber van de invasiemacht, generaal Dwight D. Eisenhower, aandrang op het openen van de Antwerpse haven, wist Montgomery in Londen politiek draagvlak te krijgen voor een andere aanpak. Bovendien had hij de staffunctionarissen van zijn legergroep, alsmede die van het 2^e Britse Leger enthousiast gekregen en driftig aan het werk gezet voor zijn plan.

De situatie aan Duitse zijde

Bij de Duitsers werd op 4 september al in de namiddag vanuit Berlijn groot alarm geslagen. De Kreekrakdam, die dicht bij de Antwerpse haven lag, was plotseling een kritiek punt voor hen geworden. Daarover liep namelijk de laatste vluchtroute voor hun 15^e Leger dat langs de Kanaal- en Noordzeekust was blijven hangen.

Er dreigde een tweede Stalingrad (van kleiner formaat, ca. 125.000 man). Dat moest hals over kop verhinderd worden en onmiddellijk werden maatregelen getroffen. De voornaamste actie was de evacuatie van zes divisies van het 15^e Leger over de Westerschelde. Later zouden deze troepen goed van pas komen bij de strijd in Noord-België en Noord-Brabant. Hitler eiste echter dat een versterkte divisie in de noordwest hoek van België en in Zeeuws-Vlaanderen zou achterblijven en zou worden opgeofferd om de daar geïnstalleerde zware en andere artillerie - waaronder ook luchtdoelgeschut - te beveiligen. Hierdoor zou de toegang tot de Westerschelde zo lang als mogelijk worden verhinderd, zodat de geduchte Britse marine gedwongen werd op respectabele afstand te blijven. Het marinepersoneel sprak daarom over "Gibraltar at the Scheldt-estuary" (Gibraltar bij de Scheldemonding). Voorts werd nabij eerder genoemde dam het van nature uitstekend te verdedigen gebied nog verder versterkt door inundaties en de aanleg van de zogenaamde haaientangen en asperges, bunkers en stellingen. De arbeidskrachten die daarvoor werden ingezet waren voormalige werfarbeiders van een in de Cort Heyligerskazerne gehuisvest *Kriegsmarine*-onderdeel en of kwamen uit de burgerbevolking van Bergen op Zoom en omgeving door het houden van razzia's.

Market Garden

Door het snelle oprukken en het decoderen van Duitse rapportages over de enorme verliezen aan Berlijn was Montgomery er van overtuigd dat de Duitsers zo goed als verslagen waren. Wat de Duitse oorlogsmachine de doodsteek moest geven was - naar zijn overtuiging - een snelle opmars over de grote rivieren in het oosten van Nederland. Daarna zou de opmars, om de punt van de *Siegfriedlinie* heen, worden vervolgd over de Duitse laagvlakte rechtstreeks naar Berlijn, het hart van nazi-Duitsland. Zijn operationeel plan bestond uit een gecombineerde actie van luchtlandingstroepen in het oosten van Noord-Brabant en Gelderland om de noodzakelijke bruggen veilig te stellen en een opmars vanaf de Belgische grens richting Arnhem door het 2^e Britse Leger. De aanval moest starten ter hoogte van het Belgische Lommel en via Eindhoven richting Nijmegen gaan. Vervolgens zouden de troepen op moeten rukken naar Arnhem.

Afb. 1: Canadese infanterie in Zeeland. (bron: aangeleverd door auteur)

In het plan was voorzien dat luchtlandingstroepen de brug over de Rijn bij Arnhem zouden veiligstellen en de grondtroepen een corridor in vijandelijk gebied moesten creëren. In de hele operatie draaide het om snelheid en strakke planning. In krap een week tijd werd de hele operatie bedacht en voorbereid. Vooruitlopend op een akkoord van het opperbevel verplaatste Montgomery alvast de troepen uit de Antwerpse sector naar Limburg. Antwerpen kwam onder commando van het 1^e Canadese Leger, dat zijn handen nog vol had in West- en Oost-Vlaanderen. En weer kon het Antwerps verzet gedurende een goede week aantreden ter verdediging van stad en haven tegen Duitse acties. Op 12 september gaf Eisenhower met tegenzin aan Montgomery groen licht, echter onder voorwaarde dat de Antwerpse haven zo gauw mogelijk in gebruik zou kunnen worden genomen voor de dringend noodzakelijke bevoorrading. Met die opdracht zadelde hij terloops de Canadezen op, die heel gevat en cynisch de hele *Slag om de Schelde* omdoopten tot *Operatie Cinderella* (Assepoester). Op 17 september ging *Market Garden* van start. Deze gewaagde operatie vergde van de geallieerden een enorme krachtsinspanning en

eiste alle beschikbare voorraden op. Daardoor stokten de vorderingen in de rest van de frontlijn, dus ook in het zuidwesten van Nederland, waar juist over de Belgische grens de haven van Antwerpen klaar lag voor gebruik. De uitkomst van *Market Garden* is bekend. Deze slag mislukte, wat Montgomery later ook heeft toegegeven. Hij had de slagkracht van het Duitse leger schromelijk onderschat en zich vergist in de snelheid waarmee hij kon oprukken. Eisenhower, toch al geen voorstander van *Market Garden* en zich juist zeer bewust van het belang van de haven van Antwerpen was na afloop duidelijk. Montgomery kreeg de opdracht om de haven van Antwerpen in te kunnen zetten voor de geallieerde zaak. Maar zo eenvoudig lag dat inmiddels niet meer. De koppige Engelsman bleef ook na het officieel beëindigen van *Market Garden* op 28 september zijn troepen aansturen richting noord-oost in plaats van noord-west. Pas op 16 oktober werd hij daartoe gedwongen onder dreiging van ontslag.

De aanloop naar de Slag om de Schelde

Dat de Britten na de bevrijding van Antwerpen niet waren doorgestoten naar Zuid-Beveland

was ronduit een blunder. Hierdoor kon het 15^e Duitse Leger, onder generaal Gustav-Adolf von Zangen, zich terug trekken op Zeeland. In enkele dagen tijd werden, zoals eerder vermeld, zes inzetbare divisies de Westerschelde over gevaren. De verschuiving van de operationele inzet had de Duitsers de gelegenheid gegeven een formidabele verdediging in te richten langs de Westerschelde. Vooral het gebied West-Zeeuws-Vlaanderen en de noord-west hoek van België vormden een enorm bolwerk.

De Duitsers waren, ogenschijnlijk meer dan Montgomery, maar al te zeer doordrongen van het belang van Antwerpen voor de geallieerden. Ze wisten dat het gebruik van deze haven het verdere verloop van de oorlog zou bepalen. Hitler had in hoogst eigen persoon bevolen dat de toegang tot de haven van Antwerpen ten koste van alles in Duitse handen moest blijven. Al vrij snel na de inname van Antwerpen waren Poolse troepen er in geslaagd Oost-Zeeuws-Vlaanderen te bevrijden. Dezelfde troepen, die onder leiding stonden van generaal-majoor Stanislaw Mazcek, zouden op 29 oktober 1944 Breda en omgeving bevrijden. Montgomery had opdracht aan het 1ste Canadese Leger gegeven de Westerschelde te zuiveren van Duitsers. De bevelhebber van dit leger was aanvankelijk generaal Harry Crerar. Wegens ziekte werd hij vervangen door de ambitieuze en doortastende generaal-majoor Guy Simonds. Deze ontwikkelde een viertal plannen om de haven van Antwerpen te openen, waarvan twee uit meerdere ondersteunende acties waren samengesteld. Dit waren de operaties *Ayntree*, *Switchback*, *Vitality* en *Infatuate* met als doel respectievelijk zuidwest-Brabant met de Kreekrakdam, de hoek West-Zeeuws-Vlaanderen en noordwest België, Zuid-Beveland en Walcheren. Bovendien voorzag hij een extra flankbeveiliging in West-Brabant, operatie *Suitcase* met een doorbraak naar Bergen op Zoom.

De Slag om de Schelde

De *Slag om de Schelde* bestond dus feitelijk uit vijf operaties. De zware verdediging door de Duitsers dwong de Canadezen behoedzaam maar trefzeker te werk te gaan. Naast de enorme kracht van het Duitse leger in deze sector van de frontlijn, waren vooral ook de terreinomstandigheden van grote invloed op het

verloop van de strijd. Het getijdengebied van de Westerschelde met droogvallende schorren en slikken is onherbergzaam. De dammen tussen de eilanden waren destijds smalle landengten waar je niet ongezien over heen kon. De polders boden nauwelijks tot geen dekking en grote gebieden waren onder water gezet. In het oostelijke deel van het strijdtonaal hadden de Duitsers het voordeel dat ze hun verdediging op de hoge zandgronden van de Brabantse Wal hadden ingericht en vanuit die positie de aanvallers gemakkelijk onder vuur konden nemen.

Begin oktober 1944 startten de Canadezen twee operaties tegelijk: In het westen van Zeeuws-Vlaanderen ging operatie *Switchback* van start. Doel was het verdrijven van de Duitsers uit dit gebied, waarmee het gebied ten zuiden van de Westerschelde kon worden veiliggesteld. De 4^e Canadese Pantserdivisie en 3^e Canadese Infanteriedivisie kregen in deze operatie een belangrijke rol. Ze ontmoetten de nodige uitdagingen. De kanalen in West-Vlaanderen vormden een groot obstakel. Nadat deze na felle en bittere strijd konden worden overgestoken wachtte een nieuwe uitdaging. Grote delen van west Zeeuws-Vlaanderen waren onder water gezet. Alleen een smalle strook grond tussen de toenmalige zeearm *De Braakman* en de geïndeundeerde gebieden juist over de Belgische grens waren de enige toegang tot het gebied. Een gecombineerde actie volgde. Troepen van de 4^e Canadese Pantserdivisie vielen aan over deze landengte, terwijl vanaf zee amfibische landingen plaatsvonden door troepen van de 3^e Canadese Infanteriedivisie.

In het zuidwestelijke deel van Noord-Brabant startte tegelijk met *Switchback* operatie *Ayntree*. Hier was de 2^e Canadese Infanteriedivisie aan zet. Opdracht: het veroveren van de Kreekrakdam, om zo toegang tot Zuid-Beveland te krijgen. De Duitsers zagen het gevaar en per autobus werden vanuit de omgeving Tilburg Duitse elitetroepen aangevoerd, die de verdediging van het gebied ongekend fel ter hand namen. Het gevolg was dat de strijd in Woensdrecht achttien dagen op en neer golfde, waarbij het gebied dan weer in Canadese dan weer in Duitse handen was. De uitputtende strijd leidde tot veel slachtoffers onder burgers en militairen en de materiële schade was enorm.

Afb. 2: Amfibische landingen tijdens de Slag om de Schelde (bron: aangeleverd door auteur)

Zo kent bijvoorbeeld het dorp Woensdrecht nauwelijks nog huizen van voor 1944.

Vrijdag 13 oktober 1944 is een zwarte bladzijde in de Canadese militaire geschiedenis. Die dag staat te boek als *Black Friday*. Op die dag verloor het infanteriebataljon *Black Watch of Canada* 183 manschappen. Van 15 op 16 oktober, tijdens een nachtelijke aanval op Woensdrecht, leden de *Rileys* 167 verliezen en op 23 oktober verloren de *South Saskatchewan*s 96 manschappen. Oorzaak hiervan was dat deze troepen moesten optrekken door de polders ten noorden van Woensdrecht, richting de Kreekrakdam. De Duitsers hadden vrij schootsveld vanaf de Brabantse Wal aan de noordkant van de polders en de spoordijk die in het verlengde ligt van de Brabantse Wal.

De slagkracht van de 2^e Canadese Infanteriedivisie was te beperkt om een doorbraak richting de Kreekrakdam te forceren. Van Huijbergen over Brasschaat tot Turnhout keken de Canadezen tegen een open flank aan, waardoor een van de drie infanteriebrigades moest aantreden ter beveiliging van die flank. De enige manier om de Duitsers aan de noordzijde van het strijdtoneel

te verdrijven was een opmars richting Bergen op Zoom.

De voorziene operatie *Suitcase* kwam vooralsnog niet van de grond. Pas op 28 oktober startte het 1^e Britse Legerkorps een operatie die eveneens *Suitcase* werd genoemd, maar dit was een frontale aanval op de West-Brabantse steden, waarbij Bergen op Zoom het primaire doel was voor de 4^e Canadese Pantserdivisie. Nadat de 4^e Canadese Pantserdivisie was ingezet in West-Zeeuws-Vlaanderen, gingen de troepen op transport richting Brasschaat. Van hier uit trok deze divisie op naar het noorden, waarbij Bergen op Zoom en het gebied noordelijk van deze stad werden bevrijd. Door deze actie werd de flankbeveiliging van de 2^e Canadese Infanteriedivisie overbodig. Door de opmars van andere troepen (waaronder Engelsen, Amerikanen en Polen) tussen Bergen op Zoom en Tilburg werd West-Brabant, dat nog bezet was door de Duitsers, bevrijd. De actie van de 4^e Canadese Pantserdivisie had effect. Bang om te worden afgesneden van de andere Duitse troepen, verlieten de Duitse verdedigers op de Brabantse Wal geruisloos het strijdtoneel en trokken zich

Afb. 3: Opmars Canadese tanks. (bron: aangeleverd door auteur)

terug op Bergen op Zoom. Een paar dagen later trokken ze, vertragend vechtend, verder noordwaarts.

De opmars van de Canadezen van Brasschaat naar Bergen op Zoom verliep bepaald niet van een leien dakje. Vooral op de route van Huijbergen naar Bergen op Zoom kregen de Canadezen er flink van langs. Maar liefst 28 tanks en andere gepantserde voertuigen werden op de ongeveer acht kilometer lange zandweg naar Bergen op Zoom uitgeschakeld.

De bossen in dit gebied boden de Duitsers uitstekende dekking om de voertuigen uit te schakelen. In de middag van 27 oktober reden de eerste tanks de buitenwijken van Bergen op Zoom binnen, om later in de middag, tegen de verwachting in, zonder slag of stoot door te kunnen rijden naar het centrum van de stad. In de dagen na de bevrijding van de stad werd in de regio fel gevochten tussen terugtrekkende Duitse troepen en oprukkende Canadezen. Vooral bij Welberg vielen onder zowel militairen als burgers nog veel slachtoffers.

Eind oktober start operatie *Vitality* met onder meer een amfibische landing op de kust van Zuid-Beveland.

Eenmaal over de Kreekrakdam en dankzij die amfibische landing wisten de Canadezen Zuid-Beveland snel te veroveren. De laatste fase van de strijd is de verovering van Walcheren. De verdediging van dit eiland stak geweldig in elkaar. De Duitse troepen die daar verbleven, waren vastbesloten dit eiland tegen elke prijs te verdedigen. De enige toegang over land was de Sloedam; toen nog een dijklichaam van ongeveer 1 kilometer lang en 50 meter breed met aan beide zijden van de dam uitgestrekte schorren en slikken. Het was niet mogelijk deze dam ongezien over te steken. Vandaar dat werd gekozen voor wederom een amfibische aanpak (operatie *Mallard*). Schotse troepen staken onder de dekking van de duisternis Het Sloe over en wisten de Duitsers in deze sector van het eiland te verdrijven.

Om de verovering van Walcheren te bespoedigen, werd besloten het eiland onder water te zetten. Deze beslissing leidde tot het bombarderen van de zeedijk bij West-Kapelle en later nog de zeedijk bij Vlissingen en Veere. Een aantal raids had uiteindelijk tot effect dat de zeewering werd vernield, waardoor een groot deel van Walcheren onder water liep. Dit ging ten koste

Afb. 4: Amfibische landing op Zuid- Beveland (bron: aangeleverd door auteur)

van tientallen slachtoffers onder de burgerbevolking van West-Kapelle terwijl het effect van de inundatie beperkt was. Het zo gevreesde Duitse geschut was namelijk opgesteld in de hoge delen van Walcheren: de duinen. Via landingen bij Vlissingen (operatie *Infatuate 1*) en op het Noordzeestrand (*Infatuate 2*) moesten onder meer Noorse commando's het Duitse geschut uitschakelen.

Begin november 1944 was duidelijk geworden dat de Duitsers geen rol van betekenis meer konden spelen in de blokkade van Antwerpen. Ondanks deze omstandigheid moest er nog de nodige overredingskracht aan te pas komen om de Duitse divisiecommandant tot overgave te bewegen. Op 9 november was de Duitse weerstand definitief gebroken, wat niet automatisch betekende dat per die datum de haven van Antwerpen kon worden gebruikt. De Westerschelde lag vol zeemijnen (de Westerschelde werd in die dagen vijftien 15 maal geveegd) en afgezonken schepen in de vaargeulen. Deze obstakels moesten eerst worden geruimd voordat het scheepvaartverkeer op gang kon komen. Deze klus nam uiteindelijk

nog drie weken in beslag en pas op 26 november 1944 meerden het eerste bevoorradingschip en twee coasters aan in de haven van Antwerpen. Op 28 november liep een konvooi van maar liefst achttien Libertyschepen binnen. Het voorste schip luisterde naar de naam *Fort Cataraqui* en voer onder Canadese vlag. Dit had een sterke symboolwaarde, omdat de *Slag om de Schelde* onder Canadees bevel had plaatsgehad.

Zoals eerder aangegeven stond de *Slag om de Schelde* onder Canadees commando. Onder dit opperbevel opereerden verschillende nationaliteiten. Naast Canadezen waren dat onder meer Polen, Engelsen, Schotten, Fransen, Belgen, Noren, Australiërs en Nederlanders. De *Slag om de Schelde* kostte aan geallieerde zijde 12.873 slachtoffers, waarvan 6.367 met de Canadese nationaliteit. Op de Canadese Oorlogsbegraafplaats in Bergen op Zoom liggen bijna 1.200 soldaten die streden in de *Slag om de Schelde*. Ruim 900 van hen zijn Canadees. Het aantal slachtoffers aan Duitse kant is niet bekend. Onder de burgerbevolking vielen duizenden slachtoffers. Alleen in Woensdrecht al ruim 1.400.

Nabeschuwing

Nadat de Slag om de Schelde was gestreden en de Westerschelde weer bevaarbaar was, waren de logistieke problemen voor de geallieerden voorbij. Daardoor konden de geallieerde voorraden opnieuw worden opgebouwd en op peil worden gehouden, zodat in het voorjaar van 1945 het offensief kon worden hervat. In die zin zou je kunnen stellen dat de uitkomst van de Slag om de Schelde het verdere verloop van de oorlog in Noord-West-Europa heeft bepaald of daarop ten minste van grote invloed is geweest.

Hitler beschouwde de inzet van de Antwerpse haven voor en door de geallieerden als een catastrofe. En dat was het ook. Het verlies van de haven was voor hem reden om in december 1944 het *Ardennenoffensief* te lanceren met als hoofddoel de herovering van Antwerpen. Echter voor de militairen in de Berlijnse staf was dit een stap te ver. Daar zou men al blij zijn met de herovering van alle gebied oostelijk van de Maas. Tot aan het einde van de oorlog werden duizenden V-wapens afgeschoten op Antwerpen om de havens zoveel mogelijk te beschadigen en de bevoorrading te ontwrichten. Enkele van deze V-wapens vielen in februari en maart 1945 nog in het centrum van Bergen op Zoom, met als gevolg 37 slachtoffers onder de bevolking en grote materiële schade. Enkele maanden geleden werd in een polder onder Kruisland nog een V-wapen gevonden en onschadelijk gemaakt. Dit projectiel was destijds beslist bedoeld voor Antwerpen.

De *Slag om de Schelde* is bij het grote publiek onbekend. Als we kijken naar de omvang en impact van deze slag lijkt dat vreemd, maar wel verklaarbaar. Anders dan bijvoorbeeld *Market Garden* of het *Ardennenoffensief* spreekt de strijd om de haven van Antwerpen minder tot de verbeelding. De *Slag om de Schelde* was immers een strijd in de modder, duurde vreselijk lang en strekte zich uit over een enorm gebied. Daarnaast was het opperbevel bij de geallieerden Anglo-Amerikaans. Juist ook vanuit die invalshoek werden na de Tweede Wereldoorlog onder meer speelfilms gemaakt over wapenfeiten waarin de Amerikanen en Engelsen een hoofdrol speelden. De *Slag om de Schelde* hoort daar niet bij.

Bij de Canadese overheid is inmiddels ook het

besef gegroeid dat de *Slag om de Schelde* beter onder de aandacht moet worden gebracht bij het grote publiek. Het relaas zoals u dat in dit artikel heeft kunnen lezen toont duidelijk aan dat de Canadese inzet en de offers die door Canada werden gebracht die grotere aandacht ook rechtvaardigen. De Canadese overheid zal de komende jaren proberen de *Slag om de Schelde* aan de vergetelheid te onttrekken. Ons bewust van onze ereschuld aan Canada, helpen we waar mogelijk om dat doel te bereiken. Een mooi en actueel voorbeeld is het activiteitenprogramma 70 jaar Bevrijding zoals de gemeenten Bergen op Zoom, Steenberg en Woensdrecht dat samen met Zeeuwse en Canadese partners organiseren. Binnen dit programma wordt onder andere geïnvesteerd om kinderen van basisscholen en voortgezet onderwijs bekend te maken met de *Slag om de Schelde*, een en ander passend binnen de reguliere geschiedenislessen over de Tweede Wereldoorlog. Binnenkort wordt gestart met de Canadese variant van *Liberation Route*, waarmee de opmars van de Canadezen en troepen onder hun bevel en de verhalen daarachter voor het grote publiek beschikbaar komen.

Literatuurlijst

Anderson, D. : *De Val van het Derde Rijk. Van D-Day tot de Val van Berlijn 1944-1945*, Deltas 2003

Copp, T. : *Cinderella Army. The Canadians in Northwest Europe, 1944-1945*, University of Toronto Press 2006

Graves, D.E. : *South Albertas: A Canadian Regiment at War*, Robin Brass Studio Inc 2004.

Graves, D.E. : *Century of Service; The History of the South Alberta Light Horse*, Jaguar Book group 2005.

Hoedelmans, P., Wagenaar, A. & Wolff, I. de: *De Bevrijding van West-Brabant: een streek en haar bewoners temidden van verwoesting en oorlogsgeweld september 1944 – mei 1945*, gemeentearchief Roosendaal en Nispen 1994

Hoedelmans, P. : *Jeeps & Klaprozen: een relaas van de periode 1944-'45 in Bergen op Zoom en omgeving*, Quist 1990

Stacey, Col. C.P. : *The Victory Campaign. The Operations in North-West Europe, 1944-1945*, Roger Duhamel FRSC 1966

**Met veel dank aan het Bevrijdingsmuseum
Zeeland, Piet Hoedelmans,
Paul Versijp, en de Waterschans
Geschiedkundige Kring van Stad en Land van
Bergen op Zoom**

2. Herdenken

Bevrijding Zeeland en de Brabantse Wal

*“In Vlaanderens velden bloeien de klaprozen
Tussen de kruisen, rij aan rij
die onze plek aangeven; en in de lucht
vliegen leeuweriken, nog steeds dapper zingend
zelden gehoord te midden van het kanongebulder
aan de grond.*

*Wij zijn de doden. Enkele dagen geleden
leefden we nog, voelden de dageraad, zagen de zon ondergaan
beminden en werden bemind en nu liggen we
in Vlaanderens velden*

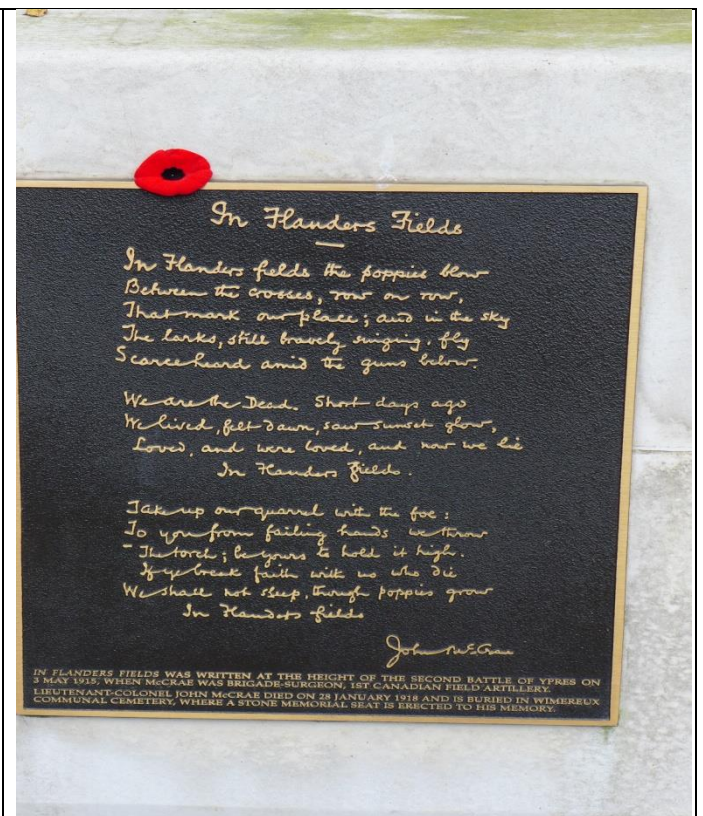
*Neem ons gevecht met de vijand weer op:
Tot u gooien wij, met falende hand
de toorts; aan u om haar hoog te houden
Als gij breekt met ons die sterven
zullen wij niet slapen, ook al bloeien de klaprozen
in Vlaanderens velden.”*

[John McCrae](#), 1872-1918

Het oorspronkelijke gedicht

In Flanders fields (luitenant-kolonel John McCrae, 1872-1918)

*In Flanders fields the poppies blow
Between the crosses, row on row
That mark our place; and in the sky
The larks, still bravely singing, fly
Scarce heard amid the guns below.
We are the dead. Short days ago
We lived, felt dawn, saw sunset glow
Loved, and were loved, and now we
lie
In Flanders fields.
Take up our quarrel with the foe:
To you from failing hands we throw
The torch; be yours to hold it high.
If ye break faith with us who die
We shall not sleep, though poppies
grow
In Flanders fields.*

In 1915 schreef de Canadese militair arts John McCrae het gedicht 'In [Flanders fields](#)' (In Vlaamse velden). In dit gedicht speelt de klaproos de hoofdrol. De meeste klaprozen of poppies vind je op plekken waar de grond omgewoeld is en slooppuin in de grond ligt.

De grond rond de loopgraven in de eerste Wereldoorlog was door de vele beschietingen grondig omgewoeld. McCrae zag dan ook honderden klaprozen bloeien toen hij in 1915 het gedicht schreef. In het gedicht heeft de klaproos meerdere betekenissen. Sommige klaprozensoorten worden gebruikt om opium en morfine van te maken. Morfine is een sterk verdovend middel dat werd gebruikt voor pijnbestrijding van de gewonde soldaten.

De poppie is vervuld van symboliek. De blaadjes zijn rood als het bloed van de omgekomen soldaten en het binnenste is zwart, de kleur van de rouw. In het hart van de bloem is ook een kruisvorm te zien. Het Christelijke symbool voor lijden.

Inmiddels is de poppie het **symbool voor herdenking** geworden.

Het zou daarom heel fijn zijn om langs de doorgaande weg van de Brabantse Wal, via Dinteloord naar Putte, jaarlijks klaprozen te zien bloeien. Als symbool voor de herdenking aan de Slag om de Schelde.

Dit project op de Brabantse Wal is een initiatief van de Stichting Bevrijdingsmonument Welberg en de Agrarische Natuurvereniging Brabantse Wal, met medewerking van ondermeer Burgercomité 70 jaar Bevrijding Bergen op Zoom e.o., Bevrijdingsmuseum Zeeland en de Brabantse Wal gemeenten Bergen op Zoom, Steenberg en Woensdrecht.

Je mag dus langs de doorgaande weg van Dinteloord tot en met Putte klapproenzaad uitzaaien. Zodat het een groot langwerpig herkenningspunt zal worden. Maar je vindt op de Brabantse Wal nog meer herdenkingspunten. Rond die herdenkingspunten zijn een aantal opdrachten gemaakt, die je terug vindt op de volgende pagina's.

Alle opdrachten die in deze lesbrief te vinden zijn hebben een link naar De Slag om de Schelde, de bevrijding en het herdenken. De opdrachten zijn voor alle scholen naar eigen inzicht te maken te fietsen of te wandelen. Er zitten een drietal wandelingen/fietstochten bij die verwijzen naar de gemeenten Steenbergen, Woensdrecht en Bergen op Zoom. Verder kun je gebruiken maken van internet, verschillende websites, het [fablab](#) , je eigen fantasie, veteranenverenigingen enz, enz.

Het zaaien van klaprozen

Doel

Het vieren van de bevrijding

Het planten van klaprooszaadjes als teken van hoop en bevrijding.

Het is de bedoeling dat elke jaar de klaprozen bloeien langs de doorgaande weg van de Brabantse Wal, bij jou in de tuin of op het grasveld bij je school. Ze mogen zelfs langs de doorgaande route op de Brabantse Wal, dus van Dinteloord tot en met Putte, gezaaid worden.

Kern

Klaprozen zijn prachtige planten met opvallende bloemen in veel verschillende kleuren. De natuurlijke en meest voorkomende kleur is rood. In het midden van de bloem zit het hartje, die is in de meeste soorten rood met zwart.

Zaaien

Het zaaien van klaprozen is heel simpel: je strooit de zaadjes uit in de tuin op een stukje geschoeffelde grond. Je kunt ze ook op een veldje uitstrooien waar al gras groeit. Ook een randje gras langs een sloot of weiland is heel geschikt om klaprozen in uit te zaaien. Je kunt zaaien in maart – april zodat je hetzelfde jaar nog bloemen krijgt. Als je klaprozen in de zomer of herfst zaait gaan ze volgend jaar bloeien.

Kies een plekje uit waar veel zon komt. Klaprozen groeien op bijna alle soorten grond, behalve als het echt heel nat is. Zorg dus dat ze niet in een plek gezaaid worden waar wel eens een plas water blijft staan.

Maar denk ook eens heel creatief. Plant ze in een blik of misschien heeft je opa nog wel een oude helm liggen uit de oorlog. Zet je eigen gemaakte kunstwerk buiten rond 5 mei zodat iedereen kan zien dat jij vrijheid viert.

Verzorging

Klaprozen hebben geen verzorging nodig na het zaaien. De bloemen ontwikkelen zelf weer zaadjes als ze uitgebloeid zijn. Die kan je verzamelen om ergens anders weer uit te zaaien, of je kan ze laten zitten zodat ze zich rond de planten verder uitzaaien. Je kan dus elk jaar nieuwe klaprozen krijgen van één zakje.

Slot

Het is ontzettend fijn als er veel klaprozen bloeien, als zichtbare herdenking aan de bevrijding.

Zelf een poppy maken.

Je kunt natuurlijk op zelf klaprozen maken. Van papier, van klei, van wol en zelfs van Loom bandjes.

Patroon gehaakte poppies

Gebruikte afkortingen:

l: losse v: vaste hv: halve vaste st: stokje 2smh: 2 vaste samenhalen

Haak met zwart een ketting van 2 l. Rij1: 6 v in de eerste l.

Wissel naar rood. Rij2: 2 v in elke v (12). Rij3: 3 l, 1st in dezelfde steek als de 3 l, 1stokje in de 2 volg v, 3 l, hv in de volg v herhaal dit nog 3 keer en hecht af.

Papieren poppy

Teken op rood papier een poppie en op groen papier een blaadje, knip ze uit. Plak ze aan elkaar. Voorzie de poppy van een zwart hart. Plak er een stokje achter. Ze kunt de poppy zo groot maken als je zelf wilt.

Poppy van klei.

Maak twee rechthoekjes van klei, maak er een klein hart in. Plak aan de achterkant een speldje. Verf het poppy mooi rood. En klaar is je broche.

Poppy van loom bandjes.

Zoek op you tube naar Rainbow Loom Charm: Poppy Flower from Made by Mommy

http://www.youtube.com/results?search_query=rainbow+loom+charms+poppy+flower

In dit filmpje laten ze zien precies zien hoe je een poppy maakt van loom elastiekjes.

Je hebt er ongeveer 25 rode en 2 zwarte elastiekjes voor nodig. Een haaknaald, een plankje en de tekening. Verder volg je gewoon de aanwijzingen in het filmpje. Het is een eenvoudige bloem om te maken. Als je er erg handig in bent doe je misschien maar 3 minuten over een poppy flower. Natuurlijk mag je ook zelf verzinnen hoe je een poppy flower maakt, als de bloem maar rood met een zwart hartje is.

Met dank aan Yaren , Ylja en Richard en alle andere kinderen uit groep 6 van OBS De Noordster (Bergen op Zoom).

Als je niet genoeg kunt krijgen van de poppy's is hier nog een link naar een [poppy-bouwplaat](#).

We hopen dat je de poppy flower op de Bevrijdingsdag 5 mei zult dragen (in Bergen op Zoom ook op 27 oktober). Maar draag hem zeker ook bij de Nationale dodenherdenking op 4 mei en sta dan ook even stil bij de betekenis van de poppy.

Doe opdracht 3 algemeen

Doel

Het ervaren van de bevrijding.

Praten over bevrijding, na een periode van onvrijheid.

Ervaren hoe het is, om niet vrij te zijn, niet alles te hebben. Schrijf je ervaringen op

Inleiding

Op 10 mei 1940 werd Nederland door nazi-Duitsland aangevallen. Al snel bleek het slecht bewapende Nederlandse leger hier niet tegen opgewassen. Nederland werd bezet. Pas in 1945 kwam de bevrijding. De oorlog was voor veel mensen een dramatische periode in hun leven, een periode die zijn sporen zou achterlaten. Alle Nederlanders kregen in hun dagelijks bestaan met de oorlog te maken. De bezetting was zichtbaar met marcherende Duitse soldaten. En 's-nachts hoorbaar als de vliegtuigen, eerst de Duitse en later de Geallieerden, overvlogen. De bewegingsvrijheid van ieder wordt steeds meer ingeperkt: zo moesten fietsen en radio's worden ingeleverd. Voedsel en kleding kwam op de bon.

Kern

Wat betekent vrijheid voor jou. Er wordt gezegd dat 'vrijheid' een werkwoord is. Denk hier maar eens goed over na en praat hierover in de klas, op straat en thuis. Deze opdracht kun je overal uitvoeren, bij alle dagelijkse dingen die je doet.

Wat betekent het NIET vrij te zijn, het niet mogen of kunnen doen wat je gewend bent, dus beperkt zijn in je gewone dagelijkse dingen. Niet alles is altijd beschikbaar, soms is het er helemaal niet.

De opdracht is jezelf een beperking opleggen voor een bepaalde tijd. Gebruik geen mobieltje, speel geen games, kijk geen tv, drink geen frisdrank maar alleen water, snoepen niet en eet geen snacks. Bedenk zelf nog meer, iets wat echt moeilijk is voor jou om niet te doen.

Schrijf op wat dit met je doet, hoe het voelt, wat je als alternatief doet of kunt doen.

Slot

Bespreek samen hoe je deze beperking hebt ervaren.

Hoe voelt het als je weer wel kunt/mag doen wat je wilt.

Sta stil bij de vrijheid die jij hebt en alle mogelijkheden waaruit je kunt kiezen.

Doe opdracht 4

Muziek

Muziek in de oorlog. Voor de een bood dat troost, voor de ander was het een manier om even te ontsnappen aan de dagelijkse realiteit. Voor een aantal Joodse componisten betekende de oorlog letterlijk het einde van een soms veelbelovende loopbaan. In de achtergelaten en teruggevonden composities leeft de herinnering aan hen voort.

De componist Dick Kattenburg werd op 24-jarige leeftijd in Auschwitz vermoord. Lange tijd was van hem maar één compositie bekend, de Sonate voor fluit en piano. Totdat een nichtje van Kattenburg een aankondiging van een concert met deze compositie op internet zag. Op zolder lagen nog allerlei documenten van haar overleden moeder, de zus van Dick. Ze besloot ze te doorzoeken en vond een stapel bladmuziek, veelal in potlood opgetekend. Er bleken verschillende composities tussen te zitten die Kattenburg tijdens zijn onderduik had geschreven. Soms onder een schuilnaam, soms was de naam van het blad afgeknipt. Hebreeuwse liederen gaf hij als schuiltitel 'Roemeense' of 'Mexicaanse' liederen mee. Bij sommige stukken zijn aantekeningen gemaakt. Dat zijn de stille getuigen van schriftelijke compositielessen onder moeilijke omstandigheden.

Ondergedoken luisterend naar radio Oranje.

Muziek heeft voor veel mensen een belangrijke betekenis. Muziek kan emoties overbrengen en tot steun zijn, iets waaraan mensen in moeilijke tijden veel behoefte hebben. Muziek was, ook in de oorlog, een middel om de draak te steken met de Duitse bezetter, zoals het cabaret van Radio Oranje deed. Soms ging dat in bedekte termen. Het bekende lied [Als op het Leidseplein de lichtjes weer eens branden gaan](#) werd door velen geïnterpreteerd als de wens dat op een dag de Duitsers vertrokken zouden zijn, omdat dan de verduisteringsmaatregelen verdwenen zouden zijn.

Luister ook eens naar Vera Lynn met [We'll Meet Again](#), Glenn Miller Orchestra met [In The Mood](#) of naar het Lied [In Flanders fields](#) van Bekóór Bergen op Zoom en Vox Jubilans uit Roosendaal.

Maak zelf of met jouw mede muzikanten een bevrijdingscompositie.

En wie weet mag je hem ten gehore brengen voor een groot gezelschap!!

Doe opdracht

Steenbergen

In de gemeente Steenbergen is een wandelroute uitgezet met de naam 'Dambusters Trail'. Vernoemd naar een missie die werd uitgevoerd op 19 september 1944, waarbij een vlieger en zijn navigator om het leven kwamen. De vlieger was Guy Gibson, de navigator J.B. Warnick.

Zoek eens uit wat je over deze oorlogsslachtoffers terug kunt vinden op internet, en maak er een presentatie over.

Zoals je op de foto's ziet zijn er twee straten naar hen vernoemd. Zoek uit waar je deze straten kunt vinden.

De wandeling Dambusters trail is in het Engels. Probeer hem met je klasgenoten te vertalen en loop de route eens. De route is maar 2,9 km lang en je kunt hem op gewone schoenen lopen. Je hoeft er dus geen kistjes (kistjes zijn gevechtslaarzen) voor aan te trekken. De route voert langs de belangrijkste punten in Steenbergen welke met Gibson en Warwick te maken hebben.

Ergens langs de wandelroute vind je de onderstaande tekst. Wat is een mosquito?

*MOSQUITO KB 267
BOTH OFFICERS LOST THEIR LIVES
IN THE SERVICE OF THEIR COUNTRY*

*OH I HAVE SLIPPED THE SURLY BONDS OF EARTH
REACHED OUT AND TOUCHED THE FACE OF GOD*

Zie ook de bijgevoegde brochure/wandeling 'Walking in Steenbergen'.

Doe opdracht

Dinteloord

Het oorlogsmonument in Dinteloord is bijzonder. Het monument bestaat uit een bronzen beeldengroep van een staande man, een knielende vrouw en een liggend kind.

Weten jullie waar dit beeld symbool voor staat? En waarom het monument opgericht is.

Door oorlogsgeweld is er een bijzonder gebouw in Dinteloord vernietigd op 2 november 1944. Wat voor gebouw was dat en kijk eens of er nog tekeningen van zijn. Misschien kun je er een maquette van maken.

Misschien kan het [fablab](http://www.fablabbergenopzoom.nl/) voor jullie iets betekenen <http://www.fablabbergenopzoom.nl/>

Er zijn in Dinteloord ook oorlogsgraven te vinden op de gemeentelijke begraafplaats. Ga er eens kijken of je ze kunt vinden en wie er liggen. Wellicht kun je meer over deze mensen te weten komen. Misschien hebben ze nog wel familie, die het op prijs stellen dat je hun graf bezoekt. Maak er een 'adoptieproject' van. Meer informatie hierover vind je bij 4. Adoptie van een oorlogsgraf.

Doe opdracht

Lepelstraat

Wist je dat: op de Rooms-Katholieke Begraafplaats Lepelstraat is een Nederlands oorlogsgraf van een voormalige verzetsstrijder die actief was bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. Het betreft het graf van Marinus Antonius Franciscus (Rini) Elling. Elling werd op 1 november 1944 gefusilleerd op de Rubeerdijk in Nieuw Vossemeer, niet ver van Lepelstraat. Er is een monument opgericht op de plaatst waar hij gefusilleerd is.

Wist je dat: op het einde van de Tweede Wereldoorlog blazen terugtrekkende Duitse troepen op 28 oktober 1944 de toren op, wat ook grote schade aanricht in het schip van de kerk.

Wist je dat: op **1 juni 1944** stortte rond 01.05 uur in Lepelstraat een geallieerde bommenwerper van het type Handley Page Halifax V neer. het toestel van het 138 Squadron werd gevlogen door W/O H.F.G. Murray.

Wist je dat: op **1 december 1944**, stortte F/Sgt R.G. Parker met zijn Spitfire IX van het 222 Squadron neer in de Auvergnepolder.

Wist je dat: wij niet veel meer weten van deze gebeurtenissen. Wat deed een verzetsstrijder, was het gevaarlijk werk? Ken je nog meer verzetsstrijders? Hebben de bemanningen van de bommenwerpers of de piloot van de Spitfire het overleefd? En zo ja, wat is er verder van hen geworden? Zijn er aan de grond nog slachtoffers gevallen of gebouwen beschadigd? We hopen dat er in Lepelstraat nog mensen zijn die hier meer van weten!

Maak er een studie van!

Doe opdracht

Kladde

In een weiland bij Kladde (Steenbergen) staan vier Duitse geschutsofstellingen van het model 612, Duitse benaming Schartenstand für Lande- und Sturmabwehrgeschütze ohne Nebenräume.

De afmetingen van één bunker zijn: Breedte 10m, Hoogte 5m, Diepte 10m.
De muren zijn 3 meter dik, in totaal is er 385m³ beton gebruikt.

In totaal zijn er 649 bunkers van dit type gebouwd door Europa.

Maak een overzicht waar op de Brabantse Wal allemaal bunkers stonden. Dat kan een tekening zijn maar ook een maquette. En waren het allemaal dezelfde bunkers of werden ze voor verschillende doeleinden gebruikt?

Misschien kan het [fablab](http://www.fablabbergenopzoom.nl/) voor jullie iets betekenen <http://www.fablabbergenopzoom.nl/>

Doe opdracht

Welberg

Ter herinnering aan de bevrijding door Canadese troepen heeft Welberg een oorlogsmonument, een [klokkenstoel](#)

De 4e november is een datum die bij veel oudere Welbergenaren in het geheugen gegrift staat.

Op die datum, in 1944, werd de slag om Welberg geleverd. Een strijd waarbij ruim 50 Canadese soldaten en 30 burgers het leven lieten. Welberg was één der bolwerken, die de geallieerden nog moesten veroveren bij de Slag om de Schelde. De gevechten verliepen dramatisch.

Als eerbetoon aan de slachtoffers wordt ieder jaar, op de eerste zondag in november de ijzeren klok aan de Canadezenweg geluid. Na afloop krijgt iedereen de mogelijkheid zelf de klok te luiden en uiting te geven aan het herdenken en daarmee zijn of haar 'stem' voor vrede en vrijheid echt te laten horen.

Wat is de betekenis van een klokkenstoel en kijk of er in Nederland nog meer klokkenstoelen te vinden zijn. En denk je dat klokkenstoelen in het buitenland voorkomen.

Misschien kun je wel een klokkenstoel nabouwen, en in 3D uitvoering uitlaten printen. Denk dan ook eens aan de ondersteuning van het [fablab](#).

Doe opdracht

Dintelsas

Duitse Bunker Type 680

Achter het woonhuis Sasdijk 1 in Dintelsas ligt een Duitse bunker uit de Tweede Wereldoorlog, type 680.

Deze bunker is gebouwd ter verdediging van het er vlakbij gelegen Sluiscomplex Dintelsas.

Deze opdracht sluit aan bij de opdracht voor Kladde. Verras ons en jezelf met een compleet overzicht van alle bunkers op de Brabantse Wal.

Doe opdracht voor

Halsteren

Broers gearresteerd vanwege jagen met hondKlein oorlogsleed in Halsteren in 1942

In de krantenarchieven uit 1942 kwamen we een paar korte berichten tegen die verhaal deden over de gebeurtenissen in Halsteren. Ook de Duitse krant voor Nederland maakte er melding van. We zouden graag nog wat meer details willen weten. Wie weet er nu nog iets over te vertellen???? We denken dat dit er maar weinig of geen zullen zijn. Jullie kunnen vast veel meer te weten komen.

Het was op 24 november 1942 tijdens de Duitse bezetting van ons land in de Tweede Wereldoorlog dat Koos en Karel van Wezel werden gearresteerd door de Nederlandse marechaussee vanwege "stroperij" in de Oude Beijmoerse polder in Halsteren. Ze werden overgedragen aan het toen geldende Duitse rechtssysteem lokaal gevestigd in het Markiezenhof te Bergen op Zoom. Het schijnt dat ze daarna neergeschoten zijn.

In de Tweede Wereldoorlog werd kapelaan Mol weggevoerd naar een concentratiekamp in Duitsland. Hij overleed daar. Ook hier is weinig verder over bekend. Een uitdaging voor jullie om meer over kapelaan Mol en de gebroeders van Wezel te weten te komen.

Doe opdracht

Hoogerheide - Woensdrecht

De fietsroute die je in Woensdrecht kunt maken voert je langs militaire verdedigingswerken. De Slag om Woensdrecht speelde een heel belangrijke rol in de bevrijding van Nederland. Woensdrecht en omgeving lagen op een strategische plek. Wie Woensdrecht in handen had, had ook de toegangsweg naar Zeeland en de Schelde in handen. Teken de omgeving van Woensdrecht na laat waarom Woensdrecht zo'n belangrijke positie in nam tijdens de Bevrijding.

In het driehoekige gebiedje tussen de Oude Stee, Zandfort en de Aviolandalaan bevinden zich een zevental Duitse bunkers uit 1942. Opvallend is dat de bunkers zijn opgetrokken uit baksteen (van de lokale baksteenfabriek afkomstig) en aan de buitenzijde zijn gepleisterd. Over het algemeen zijn bunkers uit de Tweede Wereldoorlog namelijk van beton. Oorspronkelijk waren ze voorzien van een gronddekking, waarvan weinig meer resteert. Aan een zijde van de rechthoekige bunkers bevindt zich de toegang middels een trap tussen grondkerende vleugelmuren. De bunkers moeten een functie gehad hebben in de verdediging van het nabij gelegen vliegveld Woensdrecht en dienden vermoedelijk tot stalling van luchtdoelgeschut en als onderkomen voor manschappen

Maak samen met je klasgenoten een bunker na. En ga eens kijken bij een bunker. Er staan er een paar langs de fietsroute die voor Woensdrecht is uitgezet. De fietsroute is ongeveer 30 km lang.

Op de site van www.vvvbrabantsewal.nl kun je bestanden downloaden die nog meer informatie geven.

Deze Duitse bunker is in 2010 uitgegraven door de groep "Bunkergravers Hoogerheide". De bunker is gebouwd in de Tweede Wereldoorlog. Bovenop de bunker was een FLAK-luchtafweergeschutopstelling. Je kunt contact opnemen met een van de [bunkergravers](http://bunkergravers.nl) of j.raaijmakers@hotmail.com Wie weet kun jij er ook een worden.

Zie ook de bijgevoegde brochure/fietsroute ' Slag om Woensdrecht'

Bergen op Zoom

MONUMENT

Mien Proost (Mientje Houtman Proost *30-10-1919 +20-09-2012), uit Bergen op Zoom. Zij overleefde o.a. de kampen [Ravensbrück](#) en [Dachau](#). De naam van Proost wordt vermeld in het Gedenkboek van het Oranjehotel van E.P. Weber. Haar oorlogsgeschiedenis wordt door haarzelf verteld onder [deze link](#).

De NU-speld. Zo heet de onderscheiding die uitgereikt is aan drie Bergse verzetsmensen: de dames Mientje Houtman-Proost (90) en Corry van de Boom-Geers (93) en de heer Piet Huijgens (94). Zij waren alle drie actief tijdens het verzet in de periode 1940-1945.

Kregen de speld vanwege de herdenking van de bevrijding én de onthulling van het MoNument.

Het MoNument is een kunstwerk om de bevrijding van de stad en haar gesneuvelden te herdenken. Een monument dat moet aanzetten tot bezinning op heden, verleden en toekomst. Het is gemaakt door Jerome Symons en heeft als titel 'Deel dit moment' meegekregen. Het heeft een symboolfunctie en zal uitgroeien tot een monument dat gebruikt worden voor bijzondere vieringen en herdenkingen.

Weten jullie waar dit monument in Bergen op Zoom terug te vinden is?

Wat hebben Johannes Arnoldus van Bijnen, Cornelis Jacques Gerardus Becht, Johannes Borghouts, Cornelis Wagtho, Jacob Everars, Petrus Juten, Harmen van Rossum, Jacob Hage, Walther Süskind en Philip Soesan met elkaar te maken. Kun je hiermee een verbinding maken naar het MoNument?

Maak hier een eigen herdenkingsdocument van en misschien kom je nog wel meer namen van mensen tegen die een link hebben met dit onderwerp.

Bergen op Zoom Garnizoensstad

Bergen op Zoom is een stad met een rijk verleden. Vroeger een bruisende handelsstad. Daarna een langere periode met veel conflicten, de 80 jarige oorlog. In 1577 werd de stad een officiële garnizoensstad, de stad was toen al enkele jaren de thuisbasis van vele militairen. Bergen op Zoom bleef garnizoensstad tot 1970 en in 2000 verlieten de laatste militairen de stad.

Het garnizoen drukt een belangrijke stempel op Bergen op Zoom. In de stad herinneren, ook nu nog, talloze gebouwen aan het rijke militaire verleden. Ze hebben nu wel een andere bestemming gekregen, als wooncomplex, opslaggebouw voor cultuurverenigingen, als winkels, museum of als medisch centrum.

De wandeling **'Voorwaarts... .. Mars'** voert je langs militairen monumenten in Bergen op Zoom. Via het schietterrein Kijk-in-de-Pot langs de schoenmakerij van de garnizoenswerkplaats naar het officierscasino. Of via het Hengstveulendepot naar het Militair Hospitaal. **'Halt!'h'op de plaaaaats....rust!'**

Het initiatief voor deze garnizoenswandeling komt af van dhr Jac Linders, oud militair. Wil je tekst en uitleg bij de wandeling dan mag je altijd een beroep doen op dhr Linders.

jalinders@home.nl

Doe opdracht

Bergen op Zoom

CANADIAN WAR CEMETERY EN WAR CEMETERY

Op een tijdelijke begraafplaats op Plein XIII in Bergen op Zoom werden in november 1944 ongeveer 50 Canadese militairen begraven.

Op de foto van die tijdelijke begraafplaats zie je in het midden een hardstenen grafmonument, bekroond met een kruis met in het centrum een zogenaamde maple leaf. De tekst op dit monument luidt: "AAN ONZE CANADEESCHE BEVRIJDE". Dit monument heeft nu een plaatsje gekregen op de Canadese begraafplaats aan de Ruytershoveweg te Bergen op Zoom.

Gescheiden door een smal bosperceel liggen hier de Canadian War Cemetery en de War Cemetery direct naast elkaar.

De slachtoffers, bij elkaar bijna 2500 militairen, zijn afkomstig uit verschillende landen. Ze zijn over het algemeen gesneuveld in de gevechten die in het najaar van 1944 in de omgeving woeden om de noordelijke oever van de Schelde te bevrijden

Voor een compleet overzicht van oorlogsslachtoffers die begraven zijn op beide begraafplaatsen, ga naar de site van [CWGC](http://www.cwgc.org) : [Canadian War Cemetery](http://www.cwgc.org) en [War Cemetery](http://www.cwgc.org)

Zoek naar: searched for Noord-Brabant in Netherlands in Second World War with 1001-2000 casualties

Daar vind je hun namen, rangen, hun leeftijden, welke regiment ze dienden en waar hun graf is. Struin internet af, misschien vind je een 'gezicht' bij de namen. Zie ook hoofdstuk 4 Adoptie van een oorlogsgraf.

Doe opdracht

Woensdrecht / Hoogerheide

M4A4 Sherman Tank Woensdrecht

Deze Sherman tank van Amerikaanse makelij is in oktober 1944 uitgevallen tijdens de strijd op de Woensdrechtse heide (vliegbasis). Hij behoorde toe aan de Canadese divisie "Fort Garry Horse".

De Sherman tank die in Woensdrecht staat is een M4A1 of Sherman 2. Uit gegevens blijkt dat de 'Fort Garry Horse' een Sherman 2 had die diende in B Squadron. De tank is in 2000 door vrijwilligers geheel opnieuw beschilderd in de originele uitvoering. Het gele vierkant links en rechts op de tank is het teken van B Squadron, het gouden eikenblad op zwart-blauw-zwart achtergrond is het teken van de Canadese 2e infanterie divisie.

Weten jullie tijdens welke gelegenheid deze Sherman tank onthuld is en wanneer? Probeer eens zo veel mogelijk over dit type tank te weten te komen en zijn er nog meer soorten tanks gebruikt tijdens de Slag om de Schelde.

Maak er bijvoorbeeld een mooie collage van.

Misschien zijn er in Woensdrecht nog wel mensen die de oorlog meegemaakt hebben en die er iets over willen vertellen.

Kijk ook eens naar de fietsroute 'Slag om Woensdrecht'. Deze route komt niet alleen langs de Sherman tank maar nog langs veel meer oorlogsmonumenten op de Brabantse Wal. Super interessant.

Zie ook de bijgevoegde brochure/fietsroute 'Slag om Woensdrecht'

Doe opdracht

Huijbergen

Deze foto is genomen in Huijbergen het is een detail van een monument. Weten jullie waar dit monument staat.

Ga er met de klas eens naar toe. Kijk wat er te lezen is op de voor- en achterkant van het monument. En als je namen tegen komt van oorlogsslachtoffers zoek ze eens op via internet. Misschien liggen ze wel begraven op de Canadese en of Britse begraafplaats in Bergen op Zoom. Met de fiets kun je daar gemakkelijk naar toe.

Weten jullie wie Huijbergen bevrijd heeft. Misschien zijn er nog wel mensen die de Tweede Wereld oorlog en de bevrijding meegemaakt hebben. Maak een praatje met hen waarschijnlijk hebben ze je veel te vertellen. Jullie kunnen die verhalen opnemen in een boek een soort dagboek. Zodat de herinneringen altijd blijven bestaan.

Doe opdracht

Putte

Putte gedenkt hier haar burgers die het slachtoffer werden van de oorlogshandelingen 1940 – 1945. Het monument bestaat uit drie delen: rechts een plaquette met 24 namen van slachtoffers en de tekst: *Gedenk - Remember*

De plaquette met de tekst:

The Essex Scottish Regiment of the 2nd Canadian Infantry Division

Op de plaquette links staat in het Engels een gedicht. Kun je het vertalen. Kijk eens goed naar de tekst en geef aan waar jouw grenzen liggen.

Across the frontiers of countries

Across the frontier of fear

Across the frontier of occupation

Across the frontier of life

Led their path to our freedom

Doe opdracht

Ossendrecht

Een dorp met een eigen oorlogsmuseum, Ossendrecht. Ben je er al eens op bezoek geweest.

De collectie van verzamelaar en conservator Jan M. de Jonge mag uniek in Nederland worden genoemd. Hij omvat veel complete uniformen (meer dan 200), radio- en zendapparatuur, wapens, gebruiksvoorwerpen, surrogaten, munitie, mijnen, handgranaten en optische apparatuur. Aan ieder stuk is een gedegen studie voorafgegaan om het te presenteren op de authentieke manier.

Vanaf Bergen op Zoom, langs Ossendrecht, richting Putte (België) ligt het museum rechts van de weg (in een voormalig Militair Tehuis) tussen de afslagen van het Politie Opleidingscentrum en de vroegere Wilhelminakazerne. Maar dat wisten jullie vast wel.

Je kunt eerst een kijkje nemen op de website van het museum, zodat je nog beter voorbereid een bezoekje kan brengen aan het museum. www.oorlogsmuseumossendrecht.nl

Kijk eens wat je thuis, bij je opa en oma of goede kennissen kunt vinden aan kleding en spulletjes uit de oorlog. Richt op school een museum in en nodig ons maar uit. Wij komen wel!

Het avontuur 'Slag om de Schelde'

1. De experience.

Vanaf de [experience](#) (bezoekerscentrum) bij Natuurpoort Volksabdij in Ossendrecht begint je Slag-om-de-Schelde-avontuur. Op interactieve wijze word je meegenomen in het gehele verhaal van de strijd op de Brabantse Wal en in het omringende gebied. Deze experience sluit mooi aan bij Bevrijdingsmuseum Zeeland, waar je terecht kunt voor de hele geschiedenis van de Slag om de Schelde. Maar dan moet je auto's of een bus regelen, want het Bevrijdingsmuseum Zeeland staat in Nieuwdorp.

Voor middelbare scholieren is een speciaal educatieprogramma ontwikkeld met bezoek aan beide locaties. NHTV studenten hebben hieraan gewerkt.

Natuurpoort Volksabdij Onze Lieve Vrouw ter Duinen

Onze Lieve Vrouw ter Duinenlaan 199

4641 RM Ossendrecht

0174-672546

www.devolsabdij.nl

Bevrijdingsmuseum Zeeland

Condorp 41

4455 AH Nieuwdorp

0113-671475

www.bevrijdingsmuseumzeeland.nl

2. De Liberation route

Naast de experience beleef je het landschap en de vergeten strijd met de [Liberation route](#). Het landschap van de Brabantse Wal heeft voor een belangrijk deel het verloop van de slag bepaald.

De route Slag om de Schelde is onderdeel van Liberation Route Europe. Deze Europese route maakt op locaties in het landschap zichtbaar waar grote en kleine gebeurtenissen tijdens de bevrijding in 1944-1945 plaatsvonden. Op strategische locaties op de Brabantse Wal en in West- en Midden Brabant kunt u de verhalen van mensen die de strijd hebben meegemaakt via geluidfragmenten afspelen. Via een mobiele app is het ook mogelijk beeldfragmenten te bekijken. De route kan aangevuld worden met locaties in Antwerpen en Zeeland.

Deze bevrijdingsroute vertelt over de Slag om de Schelde die als doel had de haven van Antwerpen voor de geallieerden vrij te maken, zodat de geallieerde troepen bevoorraad konden worden. De route laat zien hoe de - veelal Canadese en Poolse - bevrijders hebben gestreden tijdens de bevrijding in 1944 en welke impact dit had op de lokale bevolking.

Liberation Route op de Brabantse Wal

Op de Brabantse Wal, dat grofweg het grondgebied van de gemeenten Bergen op Zoom, Steenberg en Woensdrecht omvat, ligt de nadruk van Liberation Route op de troepenbewegingen van de 2de Canadese Infanterie divisie en de 4de Canadese Pantser divisie en wat die inzet voor gevolgen heeft gehad. Eerstgenoemde divisie was onder meer actief onder Woensdrecht en had als opdracht het innemen van de dam tussen West-Brabant en Zuid-Beveland. Om deze dam werd ruim 14 dagen fel gevochten, met veel slachtoffers onder militairen en burgers tot gevolg. Ook de materiële schade in dit gebied was enorm. De 4de Canadese Pantser divisie rukte via Huijbergen op richting Bergen op Zoom. Tijdens die opmars verloren de Canadezen veel manschappen en materieel. De inname van Bergen op Zoom verliep vervolgens relatief gemakkelijk, maar in de dagen daarna werd nog fel gestreden aan de noordkant van de stad. Later werd nog slag geleverd bij het dorpje Welberg onder Steenberg, waarbij veel militairen en burgers het leven lieten. Op strategische locaties op de Brabantse Wal kunt u de verhalen van mensen die de strijd hebben meegemaakt via geluidsfragmenten afspelen. Naast de hoorspelen (te beluisteren via de markering en de website) worden de verhalen ook zichtbaar gemaakt door middel van animatiefilmpjes en ander (historisch) beeldmateriaal.

Beleef de Liberation Route Europe

De Liberation Route Europe maakt een stukje belangrijke geschiedenis op een laagdrempelige manier invoelbaar. Liberation Route Europe is de route die de geallieerden in 1944 en 1945 volgden tijdens de bevrijding van Europa. Hoewel de gevolgen van WOII tientallen jaren merkbaar bleven in het dagelijks leven, zijn ze langzamerhand steeds minder zichtbaar geworden. De betekenis is er echter niet minder om.

www.liberationroute.com. Op deze website vindt u ook meer informatie over de Liberation Route Europe en de verhalen die rondom Operatie Market Garden zijn te beluisteren.

3. Getuigenissen

Onlangs sprak ik een veteraan van het [Veteranen Ontmoetings Centrum Woensdrecht \(VOC Woensdrecht\)](#) die mee gevochten had in de grote Slag om de Schelde. Toen ik hem vroeg of hij er iets over kon vertellen raakte hij zeer geëmotioneerd. Het was voor hem onmogelijk om hierover te spreken, zo veel leed en ellende had deze oud-militair meegemaakt.

Bij deze bijeenkomst was ook een jonge veteraan aanwezig, gediend in de oorlog in Afghanistan. Hij wilde zijn verhaal vertellen, aan iedereen. Zodat iedereen eigenlijk denkt:

Waarom oorlog, waarom zoveel leed, WAAROM.

19 januari 2007

Tarin Kowt, Afghanistan

Vooruitgeschoven post POENTJAK

Het begon als een 'normale' dag op de vooruitgeschoven post POENTJAK, ongeveer 15 km ten noorden van de basis Kamp Holland.

Wakker worden, wassen en gereedmaken voor een patrouille terwijl je de wacht houdt in jouw groepssector. Nadat alle voorbereidingen zijn getroffen komen we met de club bijeen die met de patrouille meegaan, dit is bedoeld om alles nog een keer door te spreken.

De opdracht was als volgt: Verplaats je naar het dorp Dehjawze Hasanzi en geef daar een brief af aan de dorpsoudste. Daarna verplaats je richting Surkh-Murghab voor het tweede deel van de opdracht, een gesprek met de dorpsoudste van dat dorp. Er is een melding binnengekomen dat er 2 high value targets (belangrijke personen van de vijand) in het gebied zijn.

Met de patrouille verplaatsen wij ons naar het 1^e dorp, Dehjawze-Hasanzi, om de brief af te geven aan de dorpsoudste. Wanneer wij aankomen aan de rand van het dorp krijgen wij de melding dat er via de andere zijde vrouwen en kinderen het dorp verlaten. Dit is geen goed teken. Mijn groep en ik dalen af naar het dorp richting het huis van de dorpsoudste, deze is niet thuis en we geven de brief aan de doodsbange zoon. Daarna lopen wij terug en gaan door met het tweede deel van de opdracht.

Terwijl wij doorrijden naar ons volgende deel, zit ik onderin het pantservoertuig een beetje weg te dromen. Totdat er ineens een enorme knal te horen is en ik mijn groepsgenoten vanuit het achterluik bijna weggeblazen zien worden. Ons voertuig van 14ton wordt een aantal meter naar links geschoven. Vanuit de meldingen krijg ik mee dat er een auto gevuld met bommen is ontploft. Mijn commandant voert precies de procedure uit die ons geleerd is, vol gas uit de vuurzone en naar een hoger gelegen punt. Wanneer het voertuig zijn positie inneemt op een heuvel met de voorkant naar de ontplofte voertuigen toe. Onze groep stijgt uit en neemt positie in zoals wij dit geleerd hebben. Na een paar spannende minuten gaat ons voertuig terug om dekking te geven aan de achtergebleven kameraden. Even later komt de rest van de patrouille ook naar onze kant toe en neemt zijn beveiligingspositie in.

Uit de berichten krijg ik mee dat de man in de auto zichzelf heeft opgeblazen naast het pantservoertuig van de Genie, hierbij zijn meerdere gewonden gevallen en onze Luitenant die in de jeep erachter reed heeft een stuk metaal door zijn kaak heen gekregen. Nadat mijn groep is begonnen met vuren om onze collega's dekking te geven komt uiteindelijk een Amerikaanse Black Hawk helikopter om 5 gewonden op te halen. Deze wordt begeleid door 2 Apache helikopters en de tegenstanders verdwijnen even vlug als dat ze opgedoken zijn. Wij besluiten om met een omtrekkende beweging terug te rijden naar het kamp met de overige gewonden en het beschadigde voertuig.

Eenmaal teruggekomen op de basis gaan we met zijn allen in een tent zitten om iedereen de kans te geven deze gebeurtenis te bespreken, ook krijgen we te horen dat de gewonden veilig zijn aangekomen. Helaas voor ons is onze Luitenant er zo erg aan toe dat hij terug moet naar Nederland.

Na de zogenoemde HOT DEBRIEF krijgt iedereen de kans om met de satelliettelefoon naar huis te bellen om te vertellen dat alles in orde is. De familie van de gewonden is inmiddels al op de hoogte gesteld in Nederland.

Dit is een dag die ik nooit zal vergeten.

Robert Lansbergen
Secretaris Veteranen Ontmoetingscentrum Woensdrecht
robertlansbergen@hotmail.com

Robert wil graag zijn verhaal vertellen en een PowerPoint presentatie over zijn uitzending laten zien aan je. Heb je interesse neem gerust contact met hem op.

Wat is eigenlijk een veteraan?

Veteranen zijn alle (ex) militairen met de Nederlandse nationaliteit die het Koninkrijk dienden in oorlogsomstandigheden of vredesmissies in internationaal verband.

Denk daarbij aan de Tweede Wereldoorlog en de oorlogen in voormalig Nederlands-Indië en Nieuw Guinea. Maar ook aan de missies in bijvoorbeeld Afghanistan, Angola, Cambodja, Ethiopië, Haïti, Syrië en voormalig Joegoslavië.

Hierna volgt nog een samenvatting (van een mogelijke presentatie) van een uitzending naar Irak in kader van [SFIR](#), juni tot half oktober 2004, van Aalmoezenier b.d. Rene Heinrichs.

Irak, dat prachtige land met de Eufraat en de Tigris, met de restanten van hele culturen- o.a. de Assyrische, de Babylonische en de woestijn Arabieren- de grond waar de Joods- Christelijke- Islamitische religies hun oorsprong vinden in het roepingsverhaal van Abraham in Ur, maar ongelukkigerwijze ook die zeer gewilde bodemschat olie in de grond heeft!

Dat prachtige land wordt begeerd door velen. Na de kolonisatie van Engeland werd het zelfstandig en kreeg eind vijftiger jaren Saddam Hoessein(Soenniet afkomstig uit Tikrit) als dictator. Deze werd door de Amerikanen van wapens voorzien om de oorlog tegen Iran (1980-1989) te kunnen uitvechten(eerste Irakese oorlog).

Maar hij bleef geen vriend van de Amerikanen. In eind jaren 80 en begin 90er jaren woedde de Tweede Irakoerlog- nu door George Bush 1 uitgevochten maar niet geëindigd in de verdrijving van Saddam Hoessein.

Pas in 2003 kregen de Amerikanen dit idee. Op basis van leugens over de aanwezigheid van chemische wapens en op basis van het idee om Saddam te verdrijven want hij had behoorlijke misdaden tegen de menselijkheid gepleegd-o.a. de gifgasaanvallen tegen de Koerden in Chatilla en Halabja en de onderdrukking van de sjiiitische meerderheid nam president George Bush 2 het besluit om een oorlog te starten tegen Saddam Hoessein. Zonder mandaat van de VN!

In deze oorlog werd Nederland meegesleept. Economische/ politieke belangen en misschien ook wel personele belangen deden de Nederlandse regering besluiten mee te doen in deze oorlog. Ethisch onverantwoord want gebaseerd op leugens over de niet aanwezige chemische wapens! Minister van buitenlandse zaken van Amerika de vroegere generaal Colin Powel gevolgd door de minister van buitenlandse Zaken uit Nederland Ben Bot hebben dit ruiterlijk toegegeven! In deze oorlog gingen 2 jaar lang Nederlandse militairen!

Ik mocht als aalmoezenier bij een dergelijk uitzending zijn. Verantwoordelijk voor de geestelijke verzorging van onze mensen in Koeweit, in Shaibah, in Basra, in Tallil, de vliegbasis binnen welk terrein de Tempel- de Zigurat van Ur ligt, en in Bagdad heb ik heel wat gezien bij onze mensen en ook heel wat gezien van het land.

Helaas hebben we tijdens mijn uitzending ook een militair van de Koninklijke Marechaussee verloren: Jeroen Severs.

Wat dat met soldaten doet is aangrijpend. Het verandert je leven!

De uitzending heeft zeker ook mijn leven veranderd: o.a. het vertrouwen in het ethisch gehalte van de politiek heeft een enorme knauw gekregen, ben nog politiek bewuster geworden maar ik ben nog meer van het leven gaan houden!

Aalmoezenier b.d. Heinrichs is beschikbaar voor Verhalen van Veteranen voor de klas. De aalmoezenier is hiervoor ook aangesloten bij het Veteraneninstituut. De 'aal' (afkorting van aalmoezenier) is zeker ook beschikbaar om over de Bevrijding van de Zuidwesthoek, Slag om Woensdrecht en Slag om de Schelde verhalen voor de klas te vertellen.

reneheinrichs@hotmail.com

Bij het Veteraneninstituut in Doorn kun je terecht voor meerdere gastsprekers.

Voor docenten/leerkrachten: Een veteraan voor de klas?

Een docent geschiedenis over het geslaagde bezoek van een veteraan: "De lessen waren een groot succes, de leerlingen waren zeer enthousiast en hadden het gevoel dat ze nu beter begrepen hoe het is om in een oorlogssituatie te zitten. Als sectie geschiedenis zouden we dan ook graag vaker veteranen willen inzetten in onze lessen."

De gastbezoeken door veteranen vinden vaak plaats binnen een thema van de school. Het kan bijvoorbeeld zijn in verband met 4 en 5 mei, een recente gebeurtenis in de wereld of de adoptie van een oorlogsmonument door de school. Ook in verband met Veteranendag in juni worden veteranen uitgenodigd om hun verhaal te vertellen. Nu het aantal lokale vieringen van Veteranendag gegroeid is, neemt ook de plaatselijke belangstelling voor veteranen en daarmee voor het scholenproject toe.

De leerling staat altijd centraal, dat wil zeggen dat de docent met de veteraan overlegt wanneer, hoe lang, en vanuit welke invalshoek het verhaal van de veteraan ingepast wordt. Maatwerk is dan ook het motto.

Het Veteraneninstituut vervult in het onderwijsproject twee rollen. Allereerst beheert het de gegevens van de veteranen die zich hebben aangemeld als gastspreker. Daarnaast treedt het Veteraneninstituut op als bemiddelaar tussen de scholen en die veteranen.

Als bemiddelaar ontvangt het Veteraneninstituut de aanvragen van de scholen. Aan de hand van de specifieke wensen van de school en de geografische ligging wordt vervolgens gekeken welke veteraan de meest geschikte is. Hierbij wordt bijvoorbeeld gelet op het thema van de school waarvoor de aanvraag is ingediend, de uitzendperiode en het krijgsmachtonderdeel van de veteraan, maar soms wordt ook specifiek gevraagd om een jonge of oudere veteraan. Vervolgens wordt de veteraan benaderd om, indien hij of zij beschikbaar is, contact op te nemen met de school (het Veteraneninstituut verstrekt nooit gegevens van veteranen aan derden!). De school en de veteraan stemmen het vervolgtraject in onderling overleg verder af. Nadat de veteraan de school heeft bezocht, wordt door het Veteraneninstituut met hem of haar een evaluatie gehouden. Ook de scholen ontvangen een evaluatieformulier. Door middel van deze evaluaties kunnen we in de toekomst nog beter inspelen op de wensen van scholen.

Er zijn geen kosten verbonden aan het bezoek van een veteraan op school.

Geïnteresseerd geraakt en wilt u een afspraak maken voor een scholenbezoek door een veteraan?

Neem dan contact op via de mail op educatie@veteraneninstituut.nl, telefonisch op 0343-474150 of per post: Veteraneninstituut t.a.v. Verhalen van Veteranen, Postbus 125, 3940 AC Doorn.

"Hij vertelde ook over zijn uniform. Zelfs de medailles kwamen aan bod. Wat ik zelf het leukste vond, was dat hij tekende op het bord hoe je mijnen moest opruimen. Mijnen zijn bommetjes die ontploffen als je er op stapt. Ik vond het erg interessant en ik ben veel meer te weten gekomen."
Kim uit groep 7

www.veteraneninstituut.nl/projecten

4. Adoptie van een oorlogsgraf

Mijn eigen oorlogsherinneringen door de heer Geert Polak, 75 jaar, uit Bergen op Zoom.

'Ik weet nog dat wij op een gegeven moment zwaar beschoten werden door de Duitsers. Wij, mijn vader en moeder met zeven broertjes en zusjes kropen in de kelder van ons dijkhuis. Het was nacht en angstig mede door de vele granaten die in de buurt insloegen.

De andere dag zijn we met heel de buurt gevlucht naar een klein fort in de buurt. Na twee dagen was het ook daar niet veilig meer en zijn we 's nachts naar een groter en veiliger fort gevlucht terwijl de beschietingen doorgingen. Daar hebben we nog twee weken gezeten tot de bevrijding. Wat mij daar van bijgebleven is dat we chocolade kregen van de Engelsen en kauwgom. De smaak van die echte chocolade kan ik me nog steeds herinneren!'

Met Canadese families ben ik in contact gekomen nadat er in 2000 twee Canadese militairen werden begraven op het Canadese kerkhof in Bergen op Zoom. Deze militairen werden pas 55 jaar na de bevrijding gevonden bij Capelsche Veer tijdens werkzaamheden aan de dijken. Ik had in de krant gelezen dat de vrouw van één van de militairen, Victor Howey, nog leefde maar dat zij te ziek was om naar de begrafenis van haar man te komen. Ik dacht, dat is toch wel heel erg. Toen heb ik contact gezocht met haar en gezegd dat wij voor het graf van haar man wilden zorgen als zij dat goed vond. Zij was zeer verheugd, wetende dat er iemand is die het graf van haar man wilde verzorgen. Zij heeft altijd gezegd, zolang er geen zekerheid is waar mijn man is, zal ik nooit hertrouwen. Wij hebben een goede band met haar opgebouwd en zij is ons zeer dankbaar. We schreven regelmatig en met Kerstmis belden we haar. Meestal zetten wij dan ook een kaarsje op het graf en zij heeft ons verteld dat dat haar veel goed heeft gedaan.

Enkele weken geleden kregen we het bericht dat zij is overleden op de leeftijd van 92 jaar (2014).

Ook verzorgen we het graf van een militair die gelijk met Howey is gesneuveld bij Capelsche Veer. Zij behoorden ook tot de bevrijders van Bergen op Zoom en zijn later verder getrokken om uiteindelijk te sneuvelen bij Capelsche Veer. Familie van die militair heeft ons al een paar keer bezocht en daar hebben we ook vriendschappelijke banden mee. Verder zorgen we nog voor een graf van een Canadese militair die in de Slag om Woensdrecht is gesneuveld op de beruchte "Black Friday" 13 oktober 1944, waar 53 Canadezen sneuvelden. Familie van hem heeft ons al een paar keer bezocht en daar houden we ook contact mee. Met hen hebben we ook heel het gebied bezocht wat met De Slag om de Schelde te maken heeft gehad.

Omdat er zodoende in Canada meerdere mensen weten wat wij doen, kreeg ik een paar jaar geleden het verzoek van een mevrouw uit Canada of ik wat onderzoek wilde doen op de plaats waar op 23 april 1944 in Herkingen (op het Zuid Hollandse eiland Goeree Overflakkee) een vliegtuig is neergestort. Van de 7 bemanningsleden kwamen er 3 om, 1 werd vermist en 3 zijn krijgsgevangen gemaakt. De piloot van het vliegtuig, Francis Fennesey, ligt in Bergen op Zoom begraven en ook voor dat graf zorgen wij.

Ik heb nog ooggetuigen gesproken en hun verhalen doorgestuurd naar Canada. Met een Canadese journalist ben ik naar de plaats van de crash geweest en die heeft daar een groot artikel over geschreven. Daarna zijn ze zeer actief geworden in Canada en 2 jaar geleden is er in samenwerking met de Stichting Goeree-Overflakkee WO 2 een grote herdenking geweest in Herkingen.

Ter gelegenheid daarvan zijn er toen ongeveer 45 Canadezen, allemaal familie van de 7 bemanningsleden naar Nederland gekomen om de plaatsen te bezoeken die voor hen van belang waren. Ook dus op het Canadese kerkhof in Bergen op Zoom.

Zolang mijn vrouw en ik het kunnen, blijven we voor de graven van onze bevrijders zorgen maar het zou wel fijn zijn als er bv. scholen zouden zijn die dat over wilden nemen.

WE MOETEN BLIJVEN GEDENKEN!!!

Dit is een aangrijpende oproep van dhr. en mevr. Polak aan alle scholen van de Brabantse Wal.

Wij moeten blijven gedenken. Wij mogen nooit vergeten hoe erg de oorlog geweest is en hoeveel slachtoffers er zijn gevallen. Zeker hier op de Brabantse Wal tijdens de Slag om de Schelde. Deze oorlogsslachtoffers hebben bijna allemaal hier hun laatste rustplaats gekregen.

Als je het verhaal van meneer Polak zelf wilt horen. Kun je vragen of de leerkracht contact met hem wilt opnemen. Meneer Polak komt dan naar school om te vertellen over het belangrijke werk dat hij samen met zijn vrouw doet voor de familieleden van de omgekomen militairen.

Misschien ben **jij** wel degene die het belangrijke werk van dhr. en mevr. Polak over kan nemen.

ge.polak@planet.nl

Commonwealth War Graves Commission (CWGC) en Oorlogsgraven stichting (ogs)

De graven en gedenktekens voor deze mannen en vrouwen bevinden zich in zo'n 153 landen over de hele wereld. Ook in Nederland. In Bergen op Zoom heb je de Canadese Oorlogsbegraafplaats en de Britse begraafplaats. Beide liggen aan de Ruytershoveweg in Bergen op Zoom. Het grootste gedeelte van de gesneuvelden die hier begraven liggen zijn omgekomen tijdens de gevechten rondom de Slag om de Schelde en bij de bevrijding van het zuidwesten van Nederland.

Graven van o.a. de Canadese oorlogsslachtoffers worden onderhouden door de [Commonwealth War Graves Commission \(CWGC\)](#). Deze commissie is verantwoordelijk voor het herdenken van bijna 1.700.000 militairen die hun leven lieten tijdens beide wereldoorlogen. De CWGC kan rekenen op een team van tuinmannen, steenkappers, smeden en andere traditionele ambachtslieden, die alles in het werk stellen, om de begraafplaatsen zorgvuldig te onderhouden. De inrichting van de erevelden is in alle landen, waar de CWGC verantwoordelijk voor is, gelijk.

Kijk maar eens op de heel uitgebreide site van de Commonwealth War Graves Commission.

Het is niet mogelijk om een graf van de CWGC te adopteren en te onderhouden maar er kan wel uitgezocht worden wie er begraven ligt. Je kunt via de site van de CWGC heel veel te weten komen; wie is het, wat is zijn leeftijd, welk onderdeel heeft hij gediend en waar komt hij vandaan. En als je nog verder wilt gaan kun je misschien nog wel achterhalen of hij nog familie heeft. Helemaal fijn zou het zijn als je dan contact kunt leggen met familie. Net zoals dhr. en mevr. Polak gedaan hebben.

Oorlogsgraven Stichting

De graven van Nederlandse oorlogsslachtoffers, van wie er geen nabestaande meer bekend zijn, komen wel in aanmerking voor adoptie.

Het gaat dan om oorlogsgraven op reguliere begraafplaatsen. Wil je meer weten over de mogelijkheden om een oorlogsgraf te adopteren Stuur dan een e-mail naar info@ogs.nl.

Vergeet nooit De Slag om de Schelde
en
vier de Bevrijding van de Brabantse Wal

ZUIDWESTTV brengt het drieluik; Slag om de Schelde, over de bevrijding van onze regio door de Canadezen, nu precies 70 jaar geleden (2014)

Peter de Kok is samen met zijn broer Hans afgereisd naar Juno Beach om de landing en bevrijdingsroute van de Canadese strijdkrachten in beeld te brengen.

In de eerste aflevering geven zij een indrukwekkende weergave van de invasie op de standen, met bezoeken aan o.a. Aromanche en Longues sur Mer. Ze volgen de route langs, het in de oorlog totaal verwoeste, Caen. Ze eindigen in Falaise, waar zich de bekende militaire operation Totalise en Tractable ofwel de “Falaise Gap” afspeelde, waarbij maar liefst 200.000 Duitsers ingesloten werden door de geallieerden. Drs. Irene van Kemenade geeft als militair deskundige een analyse van deze belangrijke operatie.

In deel 2 volgt de bevrijding van België, gevolgd door de intensieve Slag om Woensdrecht en de bevrijding van Zeeland. Ze bezoeken het bevrijdingsmuseum in Nieuwdorp én staan stil bij de bevrijding van West Brabant tot aan Steenberg/Welberg. Deskundigen Robert Catsburg, Wot Mathijs en Hans Sackers vertellen hier in detail over de diverse militaire operaties, voorzien van authentiek foto- en filmmateriaal.

Deel 3 gaat specifiek over de bevrijding van Bergen op Zoom. Met een imposante intocht in de Canadalaan werd de tocht vervolgd naar de Grote Markt. Ook de Slag om rivier de Zoom wordt deskundig toegelicht door Burthy Mathijs. Aangevuld met diverse interviews met ooggetuigen en de beroemde Danny McLoad, wie als eerste bevrijder de Grote Markt in Bergen op Zoom om reedt.

Het drieluik is uitgezonden in oktober 2014 bij ZuidWest TV. De documentaire is te bekijken via [deze site](#).

<http://www.zuidwesttv.nl/video/3515/slag-om-de-schelde-1> (deel 1)

<http://www.zuidwesttv.nl/video/3530/slag-om-de-schelde-2> (deel 2)

<http://www.zuidwesttv.nl/video/3536/slag-om-de-schelde-3> (deel 3)

“Een documentaire gemaakt als eerbetoon voor de Canadese bevrijders en hen die direct of indirect hieraan bijgedragen hebben” zegt Peter de Kok, “maar tevens met een educatief karakter, om een bewustwording los te maken onder de huidige generaties, dat vrijheid nooit vanzelfsprekend is”.

De brochures uit de lesbrief “De Slag om de Schelde” zijn te verkrijgen bij de onderstaande VVV NL Shop of VVV agentschappen:

• Bevrijdingsfietstocht “Hell Bill, ... Let’s take the damn’d place”!	€ 2,50
• Brochure “Slag om de Schelde september – november 1944”	€ 2,00
• Thema wandeling Steenbergen “Vliegeniersroute”	gratis
• Garnizoenswandeling Bergen op Zoom “Voorwaarts ... Mars”	€ 2,50
• Fietsroute “ Slag om Woensdrecht”	gratis
• Bevrijdingsmuseum Zeeland	gratis
• De Waterschans, speciale editie, met daarin “De slag om de Schelde”	niet gratis *

VVV NL Shop Bergen op Zoom
Steenbergsestraat 6, 4611 TE Bergen op zoom
+ 31 (0)164-277 482
info@vvvbrabantsewal.nl
www.brabantsewal.nl

VVV agentschap Steenbergen
Locatie Primera de Gilles
Kaaistraat 49, Steenbergen
+ 31 (0)167-566 533

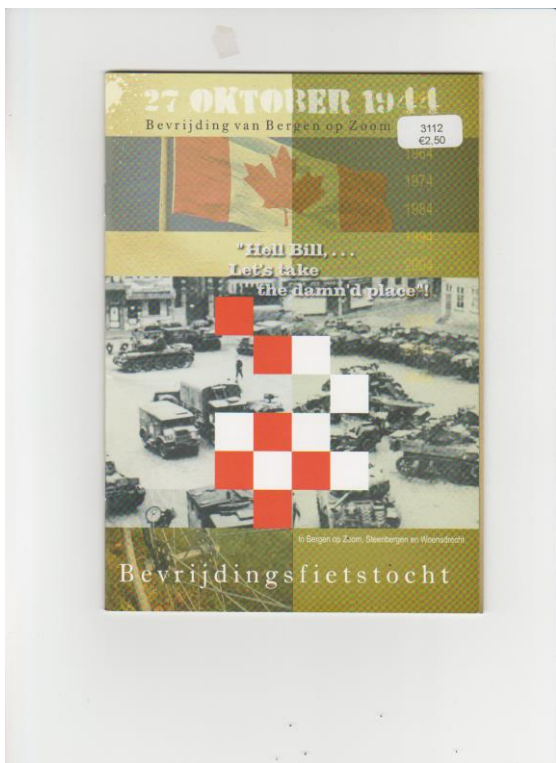
VVV agentschap Woensdrecht
Locatie Familyland
Groene Papagaai 19, Hoogerheide
+ 31 (0)164-613 155

De brochure van het bevrijdingsmuseum Zeeland is ook te verkrijgen bij
Het Bevrijdingsmuseum Zeeland,
Coudorp 41, 4455 AH Nieuwdorp
+ 31 (0)113-671 475
info@bmzeeland.nl
www.bevrijdingsmuseumzeeland.nl

Eén van de andere bijlagen bij de lesbrief “De Slag om de Schelde “ is een zakje klapprozenaadjes.
Klapprozenaadjes zijn in veel tuinwinkels te koop.

* Wilt u in het bezit komen van “De Waterschans” speciale editie over “De Slag om de Schelde” neemt u dan contact op met secretaris@geschiedkundigekringboz.nl

Overzicht brochures lesbrief “De Slag om de Schelde”

44ste jaargang
Oktober 2014

3

De Waterschans

De Geschiedkundige Kring
van Stad en Land van Bergen op Zoom

De Slag om de Schelde
Lepelstraat en Kladde in de vuurlinie (28 oktober - 4 november 1944)
Liberation Route Europe
En nog veel meer...

Met dank aan

Ella Adriaansen

[Agrarische natuervereniging](#)

Bakx Reclamestudio V.O.F.

De Brabantse Wal

Mia van den Berg

Bevrijdingsmuseumzeeland.nl

Stichting Bevrijdingsmonument Welberg

Burgercomité 70 Bevrijding Bergen op Zoom e.o.

[Canadays](#)

vvvbrabantsewal.nl

Ties van den Broek

Commonwealth War Graves Commission: www.cwgc.org

Arie Dekker

Fablab: www.fablabbergenopzoom.nl ; ontwerpen, 3D printen, lasersnijden -graveren,

Gemeente Bergen op Zoom

Gemeente Steenbergen

Gemeente Woensdrecht

Bart van Gemert

Anton van Gemert

Nick van Gemert

[Geschiedkundige Kring van stad en land van Bergen op Zoom](#)

Rene Heinrichs

Piet Hoedelmans

M. Hooyschuur-Houtman

M. Houtman-Proost,

Jan M de Jonge

Albert Joosen

Robert Lansbergen

Liberation route www.liberationroute.com.

Anneke Moerenhout

Paul Moerenhout

[NHTV studenten](#)

Eefje Nuijten

Yaren, Ylja, Richard, leerlingen groep 6, meneer Wim en meneer Kees [OBS De Noordster](#)

Oorlogsgraven Stichting: www.ogs.nl

[oorlogsmuseumossendrecht](#).

René Pelkmans

Geert Polak

Mientje Polak

Daan Quaden

[Caroline Raaijmakers-Teuns](#) opsteller lesbrief

Re-anactmentgroep Maple Leaf Bergen op Zoom

Ferry Stam

Meneer Sjef, [BS Sancta Maria](#)

Ad Smulders

Hans Stumpel

[Veteranen Ontmoetings Centrum Woensdrecht](#)

Veteranen Instituut <http://www.veteraneninstituut.nl/projecten>

Paul Versijp

De Volksabdij Ossendrecht: devolksabdij.nl

Frans de Vos

VBE Vriendschap Bergen op Zoom Edmonton

[De Waterschans kwartaaltijdschrift](#) van de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom.

Werkgroep Jeugd & Educatie

Verdere informatie kunt u altijd verkrijgen via de site www.canadays.nl en www.vvvbrabantsewal.nl

[De Slag om de Schelde](#) Een 16-delige serie over de Tweede Wereldoorlog in Zeeland. Een coproductie van het Bevrijdingsmuseum Zeeland, Omroep Zeeland en PZC.

[Zuid West TV](#) Documentaire in 3 delen over de Slag om de Schelde

Dank aan iedereen die vrijwillig aan deze lesbrief hebben meegewerkt.